

LATİN AMERİKA ÜLKELERİNİN ANAYASALARINDA EŞİTLİK İLKESİ VE EŞİTLİK İLKESİNİ TAMAMLAYAN İLKELERİN İNCELENMESİ

Examination of the Principle of Equality and the Principles
Complementing the Principles of Equality in the Constitutions of Latin
American Countries

Dr. Öğr. Üyesi Neyire AKPINARLI* - Av. Tuğçe KURTOĞLU**

Öz

Bu çalışma, insan hakları hukukunun temel ilkelerinden olan eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelerin 19 Latin Amerika ülkesinin anayasası çerçevesinde incelenmesini konu edinmektedir. Araştırmamanın amacı, Latin Amerika ülkelerinin tarihsel, ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültürel özgünlüklerinin eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler bağlamında yansımalarına dair veri elde etmektir. Çalışma, anayasalardaki düzenlemelerin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nde yer alan düzenlemeler ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi

Abstract

This work examines the principle of equality, one of the fundamental principles of human rights law, and the principles that complement the principle of equality within the framework of the Constitutions of 19 Latin American countries. The aim of the research is to obtain data on the reflection of the historical, economic, social, geographical and cultural uniqueness of Latin American countries in the context of the principle of equality and the principles that complement the principle of equality. The study was carried out by examining the regulations in the Constitution comparatively with the regulations in the Universal Declaration of Human Rights,

* Dr. Öğr. Üyesi Neyire AKPINARLI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi, e-posta: neyire.akpinarli@asbu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0793-9216

** Av. Tuğçe KURTOĞLU, Avukat, e-posta: av.tugcekurtoğlu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1891-1932

şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler hem uluslararası insan hakları hukukunda önemli bir konu olan kültür ve insan hakları hukuku ilişkisi tartışmalarına hem de eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler bağlamındaki literatüre katkı sunması açısından değerlidir. Çalışmada, öncelikle araştırma konusunun teorik olarak genel çerçevesi ortaya konulmuştur. Ardından araştırma verileri dört başlık altında incelenmiştir. Eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelerle ilgili genel tespitler yapıldıktan sonra ilk bölümde eşitlik ilkesi ile ilgili düzenlemelere dair veriler sunulmuş ve değerlendirilmiştir. İkinci bölümde eşitlik ilkesini tamamlayan ayırım, ayrıcalık ve ayrımcılık yasağı ilkelerine dair veriler analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde anayasalarda eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler süje ve muhatap bağlamında incelenmiştir. Son bölümde ise eşitlik ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan düzenlemelerde devletin pozitif yükümlülüğü ile cezai yaptırıma dair düzenlemeler analiz edilmiştir. Sonuç bölümünde de tüm veriler değerlendirilmiştir. Çalışmaya kaynak olan ülkelerin anayasaları Constitute Project adlı internet sitesinde yer alan İngilizce metinler kullanılarak incelenmiş, metinde belirsizlik olması durumunda söz konusu devletlerin kendi resmi dillerindeki anayasaları dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür ve İnsan Hakları İlişkisi, Latin Amerika Ülke Anayasaları, Eşitlik İlkesi, Ayırım Yasağı İlkesi, Ayrımcılık Yasağı İlkesi, Ayrıcalık Yasağı İlkesi, Kölelik Yasağı

the American Declaration of the Rights and Duties of Man and the American Convention on Human Rights. The data obtained from the research are valuable in terms of contributing both to the discussions on the relationship between culture and human rights law, which is an essential issue in international human rights law, and to the literature in the context of the principle of equality and the principles that complement the principle of equality. In the study; First of all, the theoretical general framework of the research subject is presented. Then, the research data was examined under four headings. After making general determinations about the principle of equality and the principles that complement the principle of equality, data on the regulations regarding the principle of equality are presented and evaluated in the first section. In the second part, data on the principles of prohibition of distinction, privilege and non-discrimination, which complement the principle of equality, were analyzed. In the third chapter, the principle of equality in Constitutions and the principles that complement the principle of equality are examined in the context of the subject and addressee. The last section analyzes the principle of equality and the regulations regarding the state's positive obligation and criminal sanctions in the rules that complement this principle. The constitutions of the countries that are the source of the study were examined using the English texts on the website called the Constitute Project, and in case of ambiguity in the text, the constitutions of the states in question in their own official languages were taken into account.

Keywords: Relations Between Culture And Human Rights, Constitution of Latin American Countries Principle of Equality, Prohibition of Distinction, Prohibition of Privilege and Non-Discrimination, Prohibition of Slavery

GİRİŞ

*“Bütün insanlar kanun önünde eşittir.
Kişiler arasında yetenek ve erdemden başka hiçbir ayırım yapılamaz.”
Uruguay Anayasası*

Uluslararası insan hakları hukukunun tarihsel gelişiminde iki bileşen önemli rol oynamaktadır. Birincisi; insanlığın, Eski Çağlar’dan günümüze insan hakları hukukuna konu değerlerin korunmasına dair birikimidir. İkincisi ise, Avrupa tarihi, siyasi, felsefi ve ekonomik gerçekliği temelinde şekillenen Avrupa insan hakları konseptinin uluslararası insan hakları hukukunun ve dolayısıyla ülkelerin iç hukuklarındaki insan hakları düzenlemelerinin çerçevesini belirlemesidir (Gemalmaz, 2016: 680; Algan, 2023: 194; Pekel, 2019: 112, 115). İnsan hakları hukukunun temel ilkelelerinden biri olan eşitlik ilkesi de yukarıdaki gerçekliğe paralel olarak şekillenmiştir. Bir taraftan eski medeniyetlerden itibaren toplumlarda önemli bir olgu olan adalet olgusu ile doğrudan ilişkili olması vesilesiyle eşitlik ilkesi eski bir olgudur. Bu nedenle çağlardan çağlara medeniyetlerden medeniyetlere adalet olgusu çerçevesinde farklı kurgular ile tanımlanmıştır (Memiş, 2021: 4, 17-18, 34; Erdoğan, 2016: 12). Yine hem insan haklarının hem de eşitlik ilkesinin önemli bir kavramı olan “*insan onuru*” olgusu da eski bir kavramdır (Atcı, 2022: 213-214; Doğan, 2020, 53; Güneş, 2020: 38). Diğer taraftan uluslararası insan hakları hukukunda, eşitlik ilkesinin çerçevesi Avrupa medeniyeti temelinde şekillenmiştir. Bu şekillenme de bugün ayrımcılık yaşı, eşitlik ilkesinin en önemli tamamlayıcı olarak ortaya çıkmıştır¹.

İnsan sosyal bir varlıktır ve her ne kadar özü gereği ortak değerlere sahip olsa da bu değerler coğrafya, kültür, tarih ve ekonomik gerçekliklere göre farklı da şekillenmektedir. Bu nedenle sadece Avrupa’nın gerçekliği çerçevesinde şekillenen insan hakları konseptinin değerler bağlamında dünyanın bütün coğrafyalarını kapsaması hususu, özellikle 1980’li yıllardan itibaren daha yoğun olmak üzere tartışılmaya başlanmıştır. Tartışma genel olarak, konunun iki boyutuna yoğunlaşmıştır. İlk boyutu kültürel görecelik yaklaşımı çerçevesinde modern insan hakları öğretisinin

¹ EİHB md. 1 “Eşitlik ilkesi” ve md. 2 “Ayrımcılık Yasağı”, <https://ihuam.ankara.edu.tr/insan-haklari-evrensel-beyanname-si/>, E.T. 21.06.2023. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 2/1; <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>, E.T. 17.06.2024; Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme, md. 2/2, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, E.T. 16.06.2024. Bunların yanında belli hak sùjeleri bağlamında söz konusu olan insan hakları metinlerinde de eşitlik ve ayrımcılık düzenlemesini görmek mümkündür. Bknz. Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, md. 3, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/refugees.pdf>, E.T. 15.06.2024.

dünyanın diğer coğrafyalarındaki değerlerle örtüşmediği temelinde şekillenmektedir (Algan, 2023: 194, 217-218; Işıkdaklı, 2020: 18-20; Güneş, 2020: 137, 138; Akpınarlı, 2023: 21-22). İnsan hakları konseptine kültürel görecelik çerçevesinde yaklaşımın karşı argümanı ise sık sık Çin'deki "lotus ayak", Hindistan'daki "sati", Taylan'daki "boyuna halka takma" ve farklı coğrafyalardaki "kadın ve erkek sünneti" gibi insan haklarına aykırı olumsuz uygulamalar çerçevesinde şekillenmiştir (Işıkdaklı, 2020: 18). Bu tartışmalarda üzerinde çok durulmayan husus ise teorik olarak değer çatışmasının yaşanmadığı ya da uluslararası insan hakları hukukunun kapsamı dışında kalan konularda ülkelerin kendi özgünlükleri temelindeki insan hakları düzenlemeleridir. Bu düzenlemeler hem uluslararası insan hakları hukukunun gelişimine katkı hem de bu alandaki tartışmalara farklı perspektifler sunabilme imkanına sahiptir.

Çalışmanın konusu olan Latin Amerika ülkeleri anayasalarında eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere dair bu araştırma, üçüncü yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Bu ülkeler, farklı kültürel kimlikleriyle beraber aynı coğrafyada var olma durumları ve ortak tarihsel geçmişleri nedeniyle aynı zamanda ortak bir kültüre de sahiptirler. Diğer taraftan bu ülkeler, Amerikan Bölgesel İnsan Hakları Hukuk sistemi içerisinde yer almaktadırlar. Çalışma, İspanya ve Portekiz sömürgesi olmuş 19 Latin Amerika ülkesi anayasası ile sınırlanmıştır. Böyle bir sınırlamayla sömürge tarihi bağlamında da ortak bir geçmiş amaçlanmıştır. Bu ülkeler Arjantin, Brezilya, Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela, Küba, Nikaragua, Panama, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Meksika'dır².

Çalışmanın konusu, araştırmaya konu ülkelerin anayasalarında tarihi, coğrafi vb. ortak kültürü şekillendiren özelliklerinin ülkelerin anayasalarında eşitlik yasağı ve onu tamamlayan ilkelere dair düzenlemelerde nasıl karşılık bulduğuna dair veri elde etmektir. Makalede, öncelikle araştırmanın üzerine inşa olduğu iki konu ikincil kaynaklardan çalışmanın çerçevesi bağlamında özetlenecektir. Bu konulardan birincisi eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere aittir. İkinci ise çok genel hatlarıyla Latin Amerika'nın tarihi ve özelden anayasacılık hareketleridir. Daha sonra araştırma verileri, anayasalarda eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere dair genel tespitler

² Saint – Pierre ve Miquelon, Guadeloupe, Martinique, Saint Barthelemy, Sain- Martin, Fransız Guyanası Fransa'nın deniz aşırı bir eyaletleri olması; Haiti'nin eski Fransız sömürgesi olması; Guyana, ülkede yaşayan halkların Doğu Hint ve Afrika halkları olması ve eski İngiliz sömürgesi olması ve dillerinin İngilizce olması; Surinam Hollanda sömürgesi olması ve dilinin Felemenkçe olması ve son olarak Barbados İngiliz sömürgesi olması ve resmi dili İngilizce olması sebebiyle çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

yapıldıktan sonra dört başlık altında incelenmiştir. Birinci bölümde eşitlik ilkesi ve ikinci bölümde ayırım, ayrıcalık ve ayrımcılık yasağı ilkeleriyle ilgili düzenlemeler incelenmiştir. Üçüncü bölümde eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler bağlamında süje ve muhatap hususları incelenmiştir. Son bölümde ise devletin bu ilkeler bağlamında pozitif yükümlülüğüne ve ilkelerin ihlali durumunda cezai yaptırıma dair düzenlemeler incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırma verileri değerlendirilmiştir. Uluslararası insan hakları hukukunda eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere dair birçok sözleşme söz konusudur fakat bu sözleşmeler kaynağını İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nden (EİHB) almaktadır. Diğer taraftan Amerikan İnsan Hakları Hukuku açısından Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi (AİHÖB) ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) önemlidir³. Bu metinlerin ülkeleri bağlayıcılığı açısından statüleri farklı olsa da araştırma konusu anayasa düzenlemelerinin içeriği olması nedeniyle bu üç insan hakları metni ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma, anayasalarda eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler ile ilgili düzenlemeler ile kendisini sınırlamıştır. Bir başka deyişle anayasaların bütününde yer alan belli konu ve hak sùjeleri bağlamında eşitlik ilkesiyle ilgili düzenlemeler kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırmaya kaynak olan ülkelerin anayasaları, Austin Texas Üniversitesi ve Şikago Üniversitesi ortak projesi olan “*Karşılaştırmalı Anayasalar Projesi*” kapsamında hazırlanan “*Constitute Project*” isimli web sayfasındaki İngilizce çevirilerden yararlanılarak incelenmiş, İngilizce çeviride belirsizlik olması durumunda söz konusu devletlerin kendi resmi dillerindeki anayasaları dikkate alınmıştır. Araştırma, anayasalarda yer alan düzenlemelerin metin olarak incelenmesi ve gerek birbirleriyle ve gerekse uluslararası ve bölgesel insan hakları metinleri ile karşılaştırılması şeklinde gerçekleşmiştir. Araştırma kapsamındaki ülkelerde konu ile ilgili literatür taraması gerçekleştirilmemiştir. Bu yönüyle araştırma genel bir perspektif sunma ile kendisini sınırlamıştır. Çalışmada ülkelerin anayasalarında özellikle fıkralar bağlamında kullanılan simgelere sadık kalındığı için 1 veya I gibi farklı simgeler kullanılmıştır⁴.

³ AİHÖB, https://insanhaklariezleme.org/vt/yayin_view.php?editid1=531, E.T. 26.05.2024, AİHS, https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf, E.T. 13.05.2024.

⁴ Constituteproject, https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en&status=in_force, E.T.05.05.2024.

I. ARAŞTIRMANIN HUKUKİ ÇERÇEVESİ

Araştırmanın hukuki çerçevesini uluslararası insan hakları hukukunun temel ilkesi olan eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler ve Latin Amerika ülkeleri anayasalarının üzerine inşa olduğu tarihi, ekonomik, sosyal, coğrafi ve kültürel gerçeklikler oluşturmaktadır. Bu bölümde, ikincil kaynaklar çerçevesinde eşitlik ve ayırım, ayrımcılık ve ayrıcalık yasağı ilkelerinin uluslararası ve bölgesel insan hakları hukukunda genel çerçevesi ortaya konulacaktır, ardından da Latin Amerika ülkelerinin ortak tarihi, sosyal, ekonomik ve kültürel geçişi en genel hatları ile sunulacaktır.

A. EŞİTLİK ve AYRIM, AYRIMCILIK ve AYRICALIK YASAĞI İLKELERİ

İnsanlık tarihi, 12.000 yıl öncesi döneme yani Neolitik Çağ'a kadar "derleyici-avcı" toplum olarak eşitlikçi yapıya sahip olmuştur. Besinin üretimi ve yerleşik yaşama geçilmesi eşitlikçi toplum yapısından eşitsizlikçi toplum yapısına geçişi beraberinde getirmiştir. (Öden, 2003: 48-49; 179; Cemal,1996: 2-3; Aytan:2021, 980-981). Tarım toplumuna geçişten bugüne eşitsizlikçi toplum yapısı tarihsel süreçle birlikte de değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Eşitsizlikçi toplum yapısı belli bir gruba, zümreye veya kişiye bazen ayrıcalık tanınması bazen de ayrımcılık uygulanması suretiyle ortaya çıkmıştır⁵.

Uluslararası insan hakları hukukunun insan hakları tarihi ve kurgusunu kendisine temel aldığı Batı Medeniyetinde,17. ve 18. yüzyıllarda eşitlik ilkesi bağlamında iki farklı olguya karşı mücadeleye tanık olunmuştur. Bunlardan birincisi kölelik olgusudur, diğeri ise belli bir zümreye veya kişiye verilen ayrıcalıklardır (Öden, 2003: 47; Güneş, 2020: 77). 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasası'na eklenen Haklar Bildirgesi, 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 26 Ağustos 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi bu mücadelelerin önemli belgeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Virginia Haklar Bildirgesi madde 1'de bütün insanların tabiiyetten eşit derecede hür ve bağımsız olmalarına vurgu yapılmıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ise bütün insanların eşit yaratıldığı belirtilmiştir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi madde 1'de, Virginia Haklar Bildirgesi'ne benzer şekilde "İnsanlar hukuk bakımından hür ve eşit doğarlar, hür ve

⁵ Milattan Önce 539-530 yılları arasında Pers İmparatoru Kiro tarafından hazırlatılan kitabede Yeni Babil İmparatoru tarafından Yahudi halkına zulüm yapıldığına dair bilgi söz konusudur. (Akınarlı, 2018: 9-12) Buna karşın Öden, eşitsizlikçi yapıda temel belirleyici hususun toplumun belli kesimlerinin ayrıcalıklara sahip olması olduğunu belirtmektedir (Öden, 2003: 47).

eşit yaşarlar. Sosyal farklılıklar, ancak ortak faydaya dayanabilir” ifadesine yer verilmiştir⁶. Bu belgeler, her ne kadar ayrıcalık yasağı ve kölelik yasağı bağlamında önemli belgeler iseler de doğrudan köleliği yasaklayan düzenlemelere yer verilmemiştir. Köleliği yasaklayan düzenlemeler ilk kez 19. yüzyılda gerçekleştirilen sözleşmelerde söz konusu olmuştur (Karaaslan, 2022: 67-70). Diğer taraftan 17. ve 18. yüzyıldaki mücadeleler, 19. yüzyıldan itibaren yazılı anayasalarda eşitlik ilkesine yer verilmesi ile sonuçlanmıştır (Öden, 2003: 72-73; Güneş, 2020: 77-78).

Eşitlik ilkesinin ayrımcılık ilkesi ile tamamlanması ise II. Dünya Savaşı’nda Yahudiler, Çingeneler ve engellilere karşı gerçekleştirilen soykırım sonrasında söz konusu olmuştur (Güneş, 2020: 78) Evrensel uluslararası hukuka geçişin ilke belgesi olan Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, evrensel insan hakları hukukunun da ilk adımı olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar insan hakları, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nin (BMS) temel konusu olmamış olsa da BMS’de 1. maddenin 3. fıkrasında devletlerin uluslararası sorunları çözmeye insan haklarına saygıyı kriter olarak almaları gerektiği, insan haklarına saygıyı da “*ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin*” gerçekleştirmesi gerektiği belirtilmiştir (Güneş, 2020: 77-79)⁷. Bu düzenlemede önemli husus eşitliğin ayırım yasağı ile tanımlanmasıdır ve ayırma neden olacak hususlar olarak da ırk, cinsiyet, dil ve din unsurlarına yer verilmesidir.

BMS’den 3 yıl sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen İHEB, bağlayıcı olmamasına karşın, uluslararası insan hakları hukukunun önemli bir belgesi olmuştur (Güneş, 2020: 79; Öden, 2003: 84-85). Aslında İHEB, eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemeler bağlamında II. Dünya Savaşı’nın öncesi ve sonrasında sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Belge, bir taraftan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nden esinlenmiş 1. maddesinde “*Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar*” ifadesine yer vermiştir. Bu düzenleme ayrıcalık yasağı ve kölelik yasağının görünümüdür. Burada önemli bir başka husus ise insan hakları ile insan onuru olgusunun ilişkilendirilmesidir. Bildirge’nin 2. maddesinde ise ayırım yasağına yer verilmiş ve ayırım sebepleri belirtilmiştir. Düzenlemede, “*ayırım*” ifadesinin kullanılması ve maddede belirtilen ayırım sebepleri incelendiğinde söz konusu ayırım yasağının kölelik, ayrıcalık ve ayrımcılık yasaklarının bütününe içerdiği

⁶ Virginia Haklar Bildirgesi, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/virginia.asp, E.T. 13.04.2024; Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/declare.asp, E.T. 12.05.2024. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi md. 6 ve md. 13. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, E.T. 13.06.2024.

⁷ Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, <https://turkiye.un.org/tr/33499-birle%C5%9Fmi%C5%9F-milletler-antla%C5%9F-mas%C4%B1>, E.T. 10.05.2024.

somut olarak görülmektedir. Örneğin “*mülkiyet, doğum veya başka türden statü*” ayrıcalık yasağının yansımasıdır. Bildirge’de, madde 3’te kölelik yasağı düzenlenmiş iken madde 7’de hukuk önünde eşitlik ilkesi düzenlenmiştir. Bildirgede ayrımcılık yasağına ise hem madde 7 hem de eşit işe eşit ücret hususunu düzenleyen 23. maddede yer verilmiştir⁸. EİHB’de yer alan ayırım yasağı, uluslararası insan hakları hukukunun iki önemli sözleşmesi Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme (MSHS) ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme’de (ESKHS) aynen yer almıştır⁹. Daha sonraki yıllarda insan hakları ile ilgili yapılan uluslararası sözleşmelerde eşitlik ilkesinin tamamlayıcı olarak ayırım yasağının yerini ayrımcılık yasağı almıştır (Güneş, 2020: 368).

Amerikan İnsan Hakları Bölgesel Hukuku’nun iki önemli belgesi olan AİHÖB ve AİHS’de yer alan eşitlik ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan ilkelere dair düzenlemeler incelendiğinde şu tespitler yapılabilir. AİHÖB eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler bağlamında EİHB ile karşılaştırıldığında dört hususun altı çizilebilir. Birincisi, İHEB’in 1. maddesinde yer alan genel eşitlik maddesine aynı metne sadık kalınarak Bildirge’nin sadece Önsöz’ünde yer verilmesidir¹⁰. Bir diğer önemli fark, İHEB’de ayırım nedenleri genel eşitlik düzenlemesinin hemen ardından 2. madde düzenlenmesine karşın AİHÖB’de ayırım yasağının hukuk önünde eşitlik düzenlemesinin bir unsuru olarak düzenlenmesidir (md. 2). Bir diğer önemli husus bu madde altında sadece hak bağlamında hukuk önünde eşitlik değil aynı zamanda yükümlülük hususuna da vurgu yapılmasıdır. Ayrımcılık sebepleri açısından fark ise İHEB’de 10 unsur sınırlı sayıda olmayacak bir biçimde sayılmış iken AİHÖB’de yalnızca ırk, cinsiyet, dil ve inanç unsurları örnekleme metoduyla sayılmıştır. Burada dikkat çeken husus, unsurların benzer sıralamayla verilmesi buna karşın İHEB’deki “renk” unsuruna yer verilmemesidir¹¹. Bu iki bildirgeden 21 yıl sonra imzalanan AİHS’de, gerek EİHB gerekse AİHÖB’den farklı bir bakış ile karşılaşılmaktadır. Öncelikle EİHB’in 1. maddesinde ve AİHÖB’in Önsözünde yer alan genel eşitlik ilkesine sözleşmede yer verilmemiştir. İkinci olarak AİHS 1. maddesinde “Haklara Saygı Yükümlülüğü” başlığı altında taraf devletlerin, sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklere saygı göstermeyi ve kendi yargı yetkisine tabi olan herkesin bu hak ve özgürlük-

⁸ Bildirge farklı konular bağlamında da eşitlik ilkesine yer vermiştir. Bknz. md. 10,16/1,21/3, 23/2, 25/2, 26/1.

⁹ MSHS, md. 2/1 ve ESKHS, md. 2/2.

¹⁰ AİHÖB Önsözü “*Bütün insanlar, doğalarının onlara bahsettiği akıl ve vicdanla donatılmış olarak, özgür ve onurda ve haklarda eşit şekilde doğarlar; her teki bir diğerine kardeşçe davranır...*”

¹¹ İHEB md. 2; AİHÖB md. 2.

leri hiçbir ayrımcılık gözetmeksizin serbestçe ve tam olarak kullanmasını sağlamayı taahhüt ettiğini belirtmiştir. Sözleşme'nin 1. maddesi birçok açıdan önemlidir. Birinci neden ayırım kelimesi yerine ayrımcılık kelimesinin kullanılmasıdır. İkinci neden ayrımcılık nedenleri olarak belirtilen hususların örnekleme olarak belirtilmesi ve EİHB'de yer alan sebeplerle hemen hemen aynı olması EİHB'de yer alan "mülkiyet" yerine "ekonomik durum"; "diğer durumlar" yerine "diğer sosyal durumlar" ifadesinin kullanılmasıdır¹². 1. madde de önemli bir diğer husus ise 2. fıkrasında "kişi" kavramının her insan anlamına geldiğinin belirtilmesidir. Bu düzenleme, bölgenin kölecilik tarihi ile doğrudan ilgilidir. Bu durum 3. maddede "*Her insanın kanun önünde kişi olarak tanınma hakkı vardır*" ifadesi ile de tekrar teyit edilmiştir. Ayrıca madde 24'te "Eşit Koruma Hakkı" başlığı altında önce "*Herkes kanun önünde eşittir*" ifadesine yer verilmiş ardından da bu düzenleme "*ayrımcılığa uğramadan kanunun eşit korunmasından yararlanma hakkı*" ile ilişkilendirilmiştir.

Eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ayrımcılık yasağı bugün uluslararası insan hakları hukukunun temel ilkelerinden biri olarak yerini almıştır ve insan haklarının evrenselliği ilkesinin süje bağlamında da bir yansımasıdır (Güneş, 2020: 136-137; Akpınarlı, 2023: 30-34)¹³. Uluslararası insan hakları hukuku negatif ve bireysel insan hakları üzerine inşa olduğundan eşitlik ve ayrımcılık yasağı da bireysel ve negatif hak temelinde şekillenmiştir. Daha sonraki yıllarda ise negatif boyutu pozitif ayrımcılık düzenlemeleri ile farklı bir boyuta evrilmiştir.

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerinin tanımına dair uluslararası insan hakları hukukunda herhangi bir düzenleme söz konusu değildir (Karan, 2017: 35). Benzer durum ayrıcalık içinde söz konusudur. En genel hatlarıyla ayrıcalık bir kişi ya da zümreye mevcut hukuk sisteminin öngördüğü haklardan daha fazlasının verilmesi; ayrımcılık ise kişi veya belli gruplara hukuk sisteminin öngördüğü hakların tanınmaması ya da bu hak süjelerinin haklardan yararlanamaması ya da kullanamaması olarak tanımlanabilir (Gülmez, 2010: 219-220; Atanır, 2021: 1627; Güneş, 2020: 368). Diğer taraftan eşitlik ilkesi ile ayrımcılık yasağı ilkesinin birbiri ile ilişkisinin ne olduğu da literatürde tartışmalıdır (Karan, 2017: 35). Genel olarak kabul edi-

¹² Burada belirtilen ayrımcılık sebepleri "*ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya sosyal köken, ekonomik durum, doğum veya başka herhangi bir sosyal durum*" dur.

¹³ Karan, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı insan hakları hukukunun jus cogens niteliği taşıyan normu olarak kabul edildiğini belirtmektedir (Karan, 2020: 35).

len görüş, ayrımcılık yasağının eşitlik ilkesinin uzantısı olduğu yönündedir (Güneş, 2020: 368). Benzer yaklaşım ayırım ve ayrıcalık yasağı için de kabul edilebilir.

Bugün hem eşitlik ilkesi hem de ayrımcılık yasağı birçok alt unsura ayrılmıştır (Kuru, 2021: 49-75; 256 vd.) Bu alt unsurlara karşın, eşitlik ilkesi, literatürde genel olarak şekli eşitlik ve maddi eşitlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Şekli eşitlik ilkesinin insan hakları hukukunda görünümü 18. yüzyıl Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu hukuk önünde eşitlik ilkesidir ve bu ilke devlet organlarının eşit durumda olanlara eşit muamele yapması yani simetrik muamele olarak özetlenebilir (Karan, 2017: 53-54). Uluslararası insan hakları belgelerinin ortaya çıktığı 1940'lı yılların sonundan 1970'li yıllara kadar insan hakları belgeleri şekli eşitlik çerçevesinde şekillenmiştir (Karan, 2017: 42-46). 1970'li yıllardan itibaren ise farklı bir eşitlik anlayışı ortaya çıkmış, eşitsizliğin sosyal ve ekonomik boyutu maddi eşitlik anlayışını beraberinde getirmiştir (Öden, 2003: 47). Maddi eşitlik ilkesinin birçok alt görünümü söz konusudur fakat temelde bu ilke ile hedeflenen ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı grupların, ekonomik, sosyal ve kültürel birçok görünümde ortaya çıkan eşitsizliklerin fiilen ortadan kaldırılması amacıyla devletin pozitif edimde bulunmasıdır. Bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için devletin edimi literatürde asimetrik muamele olarak tanımlanmaktadır (Karan, 2017: 42-45; Kuru, 2021: 62).

B. LATİN AMERİKA ÜLKELERİNİN ORTAK TARİHİ VE ANAYASACILIK HAREKETİ

Araştırmaya konu 19 Latin Amerika ülkesi kendi özgünlükleri yanında dilsel, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal yakınlıkları içinde barındırmaktadır ve bu hususta ortak tarih önemli rol oynamaktadır. İlk yerleşimin 14.000 yıl öncesine gittiği düşünülen Latin Amerika coğrafyasında, Aztekler, İnkalar ve Mayalar gibi üç büyük uygarlık bu ortak tarihsel geçmişte önemli rol oynamaktadır (Topal, 2007: 22; Gemalmaz, 2016: 371-372). İkinci tarihsel ortak nokta; geçmişi 15. ve 16. yüzyıla giden İspanya ve Portekiz'in 300 yıllık sömürgecilik tarihi ve bu dönemde yağmacılık ve köleleştirme faaliyetlerinin sömürge devletlerinin bölgeye dair ortak politikaları olmuş olmasıdır. Diğer taraftan sömürge devletleri hem bölgedeki varlıklarını oradaki yerli halklar karşısında ayrıcalıklı statüde şekillendirmişler hem de yerli halkları köleleştirmişlerdir (Gemalmaz, 2016: 371-372; Topal, 2007: 23-24).

Simon Bolivar'ın öncülük ettiği, kıtada güçlü ve büyük ülkeler kurulmasının Avrupa'ya karşı koyabilmenin temel şartı olduğu ideali gerçeğe dönüşmemiştir. Bunun yerine 1804 ile 1820 yılları arasında kıtaya sömürgeci olarak gelen Avrupalıların,

yerli halklar üzerinde tahakküm kurmaları sonucunda bu coğrafyada birçok ülke ortaya çıkmıştır (Topal, 2007: 25; Gemalmaz, 2016: 372-3) Bağımsızlık kazanmalarının ardından kıta ülkeleri 19. yüzyılda geleneksel ve liberal çatışmasını yaşamış, İngiltere ile Fransa'nın müdahalesine tanık olmuşlardır. 1823 yılında ortaya atılan Monrea doktrini, arkasından gerçekleşen Pan Amerikan Konferansları ve son olarak da Amerikan Devletleri Örgütü esasen Latin Amerikalıları Avrupa'nın doğrudan müdahalesinden kurtarıırken ABD'nin himayesine sokmuştur. Daha sonraki dönemde kuzeydeki emperyalistler bağlamında verilen işçi ve köylü mücadeleleri, silahlı gerilla hareketleri ve 1990'lı yıllarla birlikte küresel neo liberal sürecin kıtaya yansımaları, uluslararası baskılar, ABD ve Avrupalı devletlerin "demokrasi" söylemi bağlamında müdahaleleri bu ülkelerin ortak kaderi olmuştur (Topal, 2007: 22).

Bu ülkelerin ortak özelliklerinden bir diğeri de halklarının demografik yapısıdır. Büyük ölçüde sömürge döneminde şekillenen demografik yapı bölgenin yerli halkları, Avrupalılar, Asyalılar ve ve Afrikalılardan oluşmaktadır. Afrikalılar, çalıştırma amaçlı köle olarak Afrika sömürge topraklarından getirilmiş iken başta Avrupa olmak üzere Asya kıtasından birçok yabancı da bu ülkelerin 19.yüzyılda göç politikası sonucu gelmiştir ve devletler, yabancılara vatandaşları ile eşit haklar tanımıştır (Gemalmaz, 2016: 179-180, 371-372).

Latin Amerika ülkelerinin bir başka ortak özelliği oluşturulan ulus devletlerinde 19. yüzyılda ortaya çıkan anayasalar ve bu anayasaların süreç içerisinde değişimidir. İlk anayasalar, Fransız Devrimi etkilerinin yanında 1812 İspanya, 1787 Amerika Birleşik Devletleri ve 1791 Fransız Anayasalarından etkilenmişlerdir¹⁴. Araştırmaya konu ülkeler de ilk anayasaların yapılması sürecinde öncülük etmiştir. (Gemalmaz, 2016: 372)¹⁵. Gemalmaz, bu anayasaların; yukarıda belirtilen anayasalardan iktibas yoluyla etkilendiklerini hem ülkelerin özgünlüklerini taşıdığını hem de ortak noktaları olduğunu belirtmektedir (Gemalmaz, 2016: 375, 376, 377). Ülke anayasaları bağlamında ortak bir başka husus, 1980'in ortalarından itibaren gerçekleşen anayasal reformlardır. Bu anayasal reformlar ya yeni anayasaların yapılması ya da var olan anayasalarda önemli değişikliklerin yapılması yolu ile gerçekleşmiştir. Ayrıca yeni

¹⁴ Gemalmaz, bu anayasaların etkilediği anayasalara örnek olarak 1830 Uruguay, 1863 Kolombiya, 1853 Arjantin Anayasalarını örnek olarak vermiştir (Gemalmaz, 2016: 376).

¹⁵ Gemalmaz, 1826 Bolıvyı, 1830 Uruguay, 1833 Şili, 1844 Paraguay, 1853 Arjantin, 1857 Meksika, 1858 Venezuela, 1860 Ekvator, 1886 Kolombiya, 1891 Brezilya Anayasalarını örnek olarak vermiştir. (Gemalmaz, 2016: 376).

yapılan anayasalarda bile ilerleyen yıllarda değişiklikler gerçekleşmiştir¹⁶. Uprimny, Gemalmaz'ın tespitine benzer şekilde, bu anayasal reform dalgasında da hem benzerliklerin hem de farklılıkların bulunduğunu dile getirmektedir (Uprimny, 2012: 1-2). Uprimny'in belirttiği ortak özelliklerden biri de eşitlik ilkesine dair düzenlemelerdir (Uprimny, 2012: 7).

II. ARAŞTIRMA VERİLERİ

Araştırma kapsamında yer alan 19 ülkenin anayasası incelendiğine gerek eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemeler bağlamında gerekse bu düzenlemelerde etkili olan Anayasaların genel yapısında bazı ortak hususlar tespit edilmiştir: Anayasaların genel yapısı açısından gözlemlenen ortak bir husus kazuistik anayasa yapısına sahip olmalarıdır. Örneğin Bolivya Anayasası 411 ve Uruguay Anayasası ise 332 maddeden oluşmaktadır. Bu özelliğin bir görünümü olarak eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelerin anayasalarda ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmüştür. Ayrıntılı düzenleme iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi bu düzenlemeye yer veren maddenin ayrıntılı olarak düzenlenmesidir. Örneğin Bolivya ve Dominik Cumhuriyeti Anayasalarında konuyu düzenleyen madde, 6 fıkradan oluşmakta iken Paraguay Anayasası, "Eşitlik" başlığı altında Bölüm 3'te birçok fıkradan oluşan 3 ayrı maddeye yer vermiştir¹⁷. İkincisi ise anayasalarda eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan maddelere yer veren düzenlemenin dışında, anayasaların birçok bölümünde eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemelerin yer almasıdır. Anayasalarda "eşit" ve "ayrım" kelimesi üzerinden tarama yapıldığında bu iki kavrama çok fazla yer verildiği gözlemlenmiştir. Örnek olarak Ekvador Anayasası'nda 57 kez "eşit" kavramı 30 kez ise "ayrım" kavramı kullanılmıştır¹⁸.

¹⁶ 1980 yılların sonundan itibaren birçok ülke yeni anayasa yapmıştır. Şili 2018 AY. Dominik Cumhuriyeti 2015 AY. Bolivya 2009 AY. örnek olarak verilebilir. Bazı anayasalarda değişikliğe gidilmiştir. Arjantin 1853 AY. 1983'te yeniden yürürlüğe girdi (1994'te değişiklik); Panama 1972 AY. (2004'te değişiklik), Uruguay 1966 AY., 1985'te yeniden yürürlüğe girdi (2004'te değişiklik); Meksika 1917 AY. (2015'te değişiklik); Kosta Rika 1949 AY. (2011'de değişiklik) örnek olarak verilebilir. Hatta yeni yapılan anayasalarda da ilerleyen yıllarda değişiklik yapılmıştır. Örnek olarak Venezuela 1999 AY. (2009'da değişiklik); Peru 1993 AY. (2009'da değişiklik); Kolombiya 1991 AY. (2015'te değişiklik); Brezilya 1988 AY. (2017 yılında değişiklik); Nikaragua 1987 AY. (2014'te değişiklik); Honduras 1982 AY. (2013'te değişiklik); El Salvador 1983 AY. (2014'te değişiklik); Guatemala 1985 AY. (1993'te değişiklik); Paraguay 1992 AY. (2011'de değişiklik), Ekvator 2008 AY. (2015'te değişiklik) verilebilir. <https://www.constituteproject.org/constitution/>, E.T. 10.10.2023.

¹⁷ Bolivya AY. md. 14; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Paraguay AY. md. 46. "Kişilerin Eşitliği Hakkında"; md. 47. "Eşitlik Güvenceleri Hakkında"; md. 48. "Erkek ve Kadın Haklarının Eşitliği Hakkında"; Küba AY. md. 42'de Eşitlik ve ayrım yasağı 4 fıkra ile düzenlenmiştir.

¹⁸ Örnek olarak Brezilya AY'nda eşit kavramı 40, ayrım kavramı 5 kere ve Kolombiya AY'nda ise eşit kavramı 38 ayrım kavramı sadece 4 kere, Dominik Cumhuriyeti AY'nda eşit kavramı 36 ayrım kavramı 7 kere, Meksika AY'nda ise eşit kavramı 33 ayrım kavramı ise sadece 3 kere kullanılmıştır.

İncelemeye konu anayasaların hepsinde eşitlik ilkesine ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere yer verilmiştir¹⁹. Bu düzenlemelerde gözlemlenen ortak husus ise eşitlik ilkesinin dört ayrı yasak ile desteklenmesidir. Bunlar kölelik, ayırım, ayrıcalık ve ayrımcılık yasağıdır. Eşitlik ilkesi ile eşitlik ilkesinin tamamlayan ilkelerin hem eşitlik hem de birbirleriyle ilişkisi anayasalarda farklı kurgularla yer almıştır. Eşitlik ilkesini tamamlayan ayrıcalık, ayırım ve ayrımcılık yasaklarının bazen eşitlik ilkesinden ayrı bazen de eşitlik ilkesinin tanımında unsur olarak düzenlendiği görülmüştür²⁰.

Anayasalarda dikkati çeken bir diğer husus ise “*insan onuru*” kavramının önemli kavram olarak ortaya çıkmasıdır (Çelik, 2019: 285-286; Ögütçü, 2005:569). İnsan onuru terimi, tabii hukuk öğretisinden kaynağını almak ile, 1945 yılında oluşturulan uluslararası insan hakları hukukunda önemli bir kavram olarak ortaya çıkmış hem uluslararası insan hakları hukuku belgelerinde hem de bölgesel insan hakları hukuku belgelerinde yer almıştır (Gemalmaz, 2016: 690; Çakar, 2013: 7; Arslan, 2015: 159). Onur kavramı maddi eşitlik anlayışının da hukuki zemini olarak ortaya çıkmaktadır (Güneş, 2020: 39-40; Algan, 2033: 67-68). İHEB, AİHS ve AİHÖB’de insan onuru kavramına yer verilmiştir²¹. Fakat bunların içerisinde eşitlik ilkesi bağlamında “insan onuru” kavramına yer veren tek düzenleme İHEB’dir²². İncelemeye konu ülkelerin anayasalarında “insan onuru” kavramına sıkça başvurulduğu hatta bu konuda bağımsız düzenlemelere yer verildiği görülmüştür. Örneğin, Dominik Cumhuriyeti Anayasası’nda eşitlik düzenlemesini içeren 39. maddeden önce 38. maddede “*insan onuru*” başlığı altında bu konu bağımsız düzenlenmiş iken Kolombiya Anayasası madde 21’de bu konuya vakfedilmiştir. İlgili maddede “*Onur hakkı garanti altına alınmıştır. Kanun ile nasıl korunacağı belirlenir*” denilmektedir. Brezilya ve Peru Anayasalarında da insan onuru devletin temel ilkesi veya amacı olarak yer almıştır²³. Küba Anayasası, “Haklar, Görevler ve Garantiler” başlıklı V. kısımda

¹⁹ Bolivya AY. md.14; Şili AY. md.1 ve 19/2; Kolombiya AY. md.13/1; Ekvator AY. md.11/2; Peru AY.md.2/2; Uruguay AY. md. 8; Venezuela AY. md.21; Nikaragua AY. md.27; Kosta Rika AY. md.33; Dominik Cumhuriyeti AY. md.39; El Salvador AY. md.3; Honduras AY. md.60; Brezilya AY. md.5; Küba AY. md. 42; Paraguay AY. md. 46/1; Panama AY.md. 19 ve 20; Guatemala AY. md. 4; Arjantin AY. md. 16; Meksika AY. md. 1.

²⁰ Ayrı ayrı düzenlemeler Ekvator AY. md. 11/1, 2 ve Honduras AY. md. 60/1 ve 2; birlikte düzenlemeler Peru AY. md. 2/2, Arjantin AY. md. 16, Bolivya AY. md. 14/I, Brezilya AY. md.5, Küba AY. md. 42, Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39 ve Kolombiya AY. md. 13 örnek verilebilir.

²¹ İHEB md. 1 “Eşitlik İlkesi”; md. 22; md.23 “Çalışma Hakkı”; AİHS md. 5 “İnsani Muamele Hakkı”; md. 6 “Kölelikten Özgürlük”; md. 11 “Gizlilik Hakkı”; AİHÖB Önsöz, md. 12 “Eğitim Hakkı” ve md. 23 “Mülkiyet Hakkı”.

²² İHEB md. 1 “*Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.*”

²³ Peru AY. md. 1; Brezilya AY. md. 1. Peru Anayasası madde 1’de “*İnsan kişiliğinin savunulması ve onuruna saygı gösterilmesi toplumun ve devletin en yüce amacıdır.*” denilmiştir.

ilk madde olan 40. maddede “İnsan onuru, Anayasa, antlaşmalar ve yasalarla güvence altına alınan hak ve ödevlerin tanınması ve kullanılmasının temelini oluşturan en yüce değerdir.” ifadesine yer verilmiştir. Bu gerçekliğe paralel olarak eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemelerde de onur kavramına sıkça yer verildiği görülmüştür²⁴. Bu konu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Eşitlik ve ayrımcılık yasağı ilkelerinin anayasalarda yer aldığı kısım incelendiğinde şu tespitler yapılabilir. Bilindiği üzere anayasalarda “Giriş” bölümü o anayasanın ruhunu ve ülkenin ve devletin temel değerlerini yansıtmaya bağlamında önemlidir. “Giriş” bölümüne yer veren 17 ülkenin anayasasından yalnızca Brezilya, Şili, Kolombiya, Guatemala ve Nikaragua Anayasalarında adalet, özgürlük gibi genel konuların yanında eşitlik ibaresine yer verilmiştir²⁵. İncelemeye konu anayasalardan sadece Şili Anayasası’nın ilk maddesinde eşitlik ilkesine yer verildiği görülmüştür. Şili Anayasası’nın 1. maddesinde “Tüm insanlar özgür doğar ve onur ve haklar bakımından eşittir” ifadesi yer almaktadır. Anayasalarda eşitlik ve ayrımcılığa dair düzenlemeler “Haklar ve Garantiler”; “Haklar, Ödevler ve Garantiler”; “Haklar”; “Haklar ve Ödevler” olmak üzere dört farklı başlıklandırmada yer alan insan hakları düzenlemelerinin içinde yer almıştır²⁶. Eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler ile ilgili düzenlemelerin anayasaların hangi bölümünde yer aldığı ise insan haklarına dair düzenlemelerin devlete dair genel esaslardan önce, sonra veya aynı bölümde yer almasına göre şekillendiği gözlemlenmiştir²⁷.

A. EŞİTLİK İLKESİNE İLİŞKİN VERİLER

Anayasalarda eşitlik ilkesi bağlamında düzenlemeler incelendiğinde, bazen düzenlemenin lafzı ve ruhunun aynı olduğu, benzerlikler gözlemlenmiştir. Bununla

²⁴ Bu yer verme durumu eşitlik ilkesi ile ayırım, ayrımcılık ve kölelik yasağı ilkelerinde görülmektedir. Örneğin Paraguay m AY. md.46; Meksika AY. md.1/5, md. 3/2; Küba AY. md. 42; Kosta Rika AY. md.33; Honduras AY. md. 60; Guatemala AY. md. 4; Nikaragua AY. md.6.

²⁵ Uruguay ve Meksika Anayasalarında “Giriş” bölümü yoktur.

²⁶ “Haklar ve Garantiler” başlığı altında Arjantin AY. md.16; Brezilya AY. m.5; Kosta Rika AY. md.33; El Salvador AY. md.3; Honduras AY. md.60 ve Meksika AY. md.1/5; “Haklar, Ödevler ve Garantiler” başlığı altında Bolıvyaya AY. md.14; Şili AY. md.1, md.19/2; Kolombiya AY. md.13; Paraguay AY. md.46, md.47; Küba AY. md.41, md.42; Uruguay AY. md.8; Venezuela AY. md. 21; Nikaragua AY. md. 27 ve Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; “Haklar” başlığı altında Ekvator AY. md.11/2; Peru AY. md. 2 ve Guatemala AY. md.4; ‘Haklar ve Ödevler’ başlığı altında Panama AY. md.19, md. 20.

²⁷ Birinci tür düzenlemede “temel esaslar(devlet)” ve “insan hakları” ile ilgili düzenlemeler aynı üst başlık altında yapılmıştır. Bknz. Bolıvyaya ve Brezilyaya Anayasaları. İkinci tür düzenlemede, insan hakları ile ilgili düzenlemeler temel esaslardan sonraki bölümde düzenlenmiştir. Bknz. Kolombiya, Ekvator, Uruguay, Venezuela ve Nikaragua Anayasaları. Son tür düzenlemede ise temel esaslar ilgili düzenlemenin ilk bölümde temel esaslardan önce yer almaktadır. Bknz. Peru, El Salvador, Guatemala ve Meksika Anayasaları.

birlikte eşitliğin tanımlanmasından süjesine farklı konularda özgünlüklerin de olduğu gözlemlenmiştir. Eşitlik düzenlemelerinin şekli eşitlik ve maddi eşitlik çerçevesinde düzenlenmesi ile birbirinden ayrıldıkları gözlemlenmiştir. Diğer taraftan anayasalarda gözlemlenen ortak nokta ise eşitlik ilkesi bağlamında kölelik yasağının önemli bir tamamlayan olarak ortaya çıkmasıdır. Burada önce şekli ve maddi eşitlik anlayışı çerçevesinde düzenlemeler incelenecektir. Ardından anayasalarda kölelik yasağı ile ilgili düzenlemeler analiz edilmiş son olarak da eşitlik ilkesi içerisinde yer alan tanımlar ve belli konular bağlamında özel eşitlik düzenlemeleri incelenmiştir.

1. Şekli ve Maddi Eşitlik Anlayışı

Anayasalarda şekli ve maddi eşitlik anlayışı bağlamında üç tür düzenleme ile karşılaşmaktadır. Birinci tür düzenleme eşitlik ilkesinin sadece maddi eşitlik temelinde tanımlanmasıdır. Bu tür düzenlemeye sadece Guatemala ve Ekvador Anayasası'nda rastlanılmıştır²⁸. Guatemala Anayasası madde 4'te "*Guatemala'da tüm insanlar özgürdür ve onur ve haklar bakımından eşittir*" ibaresi yer alırken Ekvador Anayasası m.11/2' de ise "*herkes eşittir ve aynı hak, görev ve fırsatlardan yararlanır*" ifadesi yer almıştır. İkinci tür düzenleme eşitlik ilkesinin sadece şekli eşitlik anlayışı temelinde yani hukuk önünde eşitlik olarak tanımlanmasıdır. 12 ülkenin anayasasında bu tür bir düzenlemeye yer verilmiştir²⁹. Üçüncü tür düzenleme ise eşitlik ilkesini hem maddi eşitlik hem de şekli eşitlik çerçevesinde düzenlenmesidir. Yani eşitlik ilkesinin onur ve hukuk önünde eşitlik ilkesi ile tanımlanmasıdır. Bu anayasalar Honduras, Meksika, Uruguay, Şili, Paraguay Anayasaları olmak üzere toplam 5 anayasadır³⁰. Eşitlik ilkesinin onur kavramı üzerinden tanımlamada temel vurgu insanların onur ve haklar bakımından eşit olmasıdır³¹. Ayrıca Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda eşitlik ve ayrımcılık yasağını düzenleyen 39. maddenin başlığı "Eşitlik hakkı" olarak düzenlenmiştir³².

²⁸ Guatemala AY. md. 4; Ekvator AY. md. 11/2.

²⁹ Küba AY. md. 42; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Nikaragua AY. md. 27/1; Arjantin AY. md.16; Boliviya AY. md. 14/1; Brezilya AY. md. 5/1; Kolombiya AY. md.13/1; Venezuela AY. md.21/1; Peru AY. md.2/2; El Salvador AY. md. 3/1; Panama AY. md. 20; Kosta Rika AY. md. 33.

³⁰ Şili AY md. 1 ve 19/2; Honduras AY. md. 60; Paraguay AY. md. 46 ve 47; Uruguay AY. md. 7 ve 8; Meksika AY. md. 1.

³¹ Şili AY. md.1; Honduras AY. md. 60; Paraguay AY. md. 46.

³² Ekvator AY. md. 66; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Brezilya AY. md. 5.

2. Kölelik Hususuna Dair Düzenlemeler

Latin Amerika ülkelerinin ortak tarihi bölümünde belirtildiği üzere kölelik Avrupalılar tarafından sömürülen bu toprakların tarihsel olarak kesişim noktalarından biridir. Bu dönemde sadece kıtadaki halkların köleleştirilmesi değil aynı zamanda Afrika kıtasından kölelerin getirilmesi söz konusu olmuştur (Gemalmaz, 2016: 581). 19 yüzyılda kölelerin özgürleştirilmesi tartışılmaya başlanmış ve bu bağlamda Fransız Devrimi önemli rol oynamıştır. Bu sürecin devamında Latin Amerika’da ilk kez Şili’de “*özgür doğma*” hakkı gündeme gelmiş ve 1823 yılında çıkarılan yasa ile herkesin özgür doğma hakları güvence altına alınmıştır. Bu süreç daha sonra diğer Latin Amerika ülkelerine de yansımıştır (Gemalmaz, 2016: 372; Mumcu ve Küzeci, 2007: 125-126)³³.

Anayasalarda, kölelik yasağı bazen eşitlik düzenlemesi içerisinde, bazen bağımsız, bazen de hem bağımsız hem de eşitlik ilkesi içinde düzenlenmiştir. Örneğin Kolombiya Anayasası’nda eşitlik ilkesini düzenleyen madde 13’te “*Bütün bireyler konun önünde özgür ve eşit doğarlar*” ifadesine yer verilmiş iken madde 17’de “*Kölelik, kulluk ve köle ticaretinin her türüsü yasaktır*” düzenlemesine yer verilmiştir. Aynı şekilde Bolivya Anayasası’nda eşitlik ilkesini düzenleyen 14. maddede “*Her insan, ayırım yapılmaksızın, hukuksal statüye ve ehliyete sahiptir ve bu Anayasa’da tanınan haklardan yararlanır*” denilmiş iken madde 15/5’te “*Hiç kimse kulluk ve köleliğe tabi tutulamaz*” denilmiştir. Arjantin Anayasası’nda eşitlik düzenlemesinden önce bu konu madde 15’te ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Düzenleme şöyledir:

“Arjantin Ulusunda köle yoktur; ... Kişilerin alım satımına ilişkin her türlü sözleşme, bunu gerçekleştirenlerin ve bunu onaylayan noter veya yetkilinin sorumlu olacağı bir suçtur. Ve köleler, ne şekilde getirilirse getirilsin, Cumhuriyet topraklarına yalnızca ayak basmaları ile özgür olacaklardır.”

Yine kölelik yasağının ifade edilışinde yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere üç farklı düzenleme ile karşılaşılmaktadır. Birincisi doğrudan köleliğin yasaklanmasıdır. İkincisi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (md.1), İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi (md.1), Amerika İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirgesi Önsöz’ünde yer alan insanların eşit ve özgür doğduklarına dair düzenlemesidir. Bir diğer görüşümü ise kölelik yasağına karşılık gelen bir tanımlamaya yer verilmesidir. Örneğin Brezilya Anayasası madde 5/II’de “*Hiç kimse, kanunun zorlaması olmaksızın bir şeyi*

³³ Bu ülkelere örnek olarak 1854 yılında Venezuela ve 1888 yılında Brezilya örnek olarak gösterilebilir.

yapmaya veya yapmaktan kaçınmaya tabi tutulamaz” denilmiştir³⁴. Araştırma kapsamı içerisindeki anayasalardan sadece Küba, Ekvator, Panama ve Uruguay Anayasalarında kölelik ile ilgili hiçbir düzenleme söz konusu değildir. 8 ülkenin anayasasında³⁵ eşitlik ilkesinin yer aldığı düzenleme içerisinde kölelik yasağı doğrudan ya da dolaylı olarak ve 7 ülkenin anayasasında³⁶ ise bağımsız olarak düzenlenmiştir.

3. Eşitlik İlkesinin Tanımlanması ve Belli Konular Bağlamında Belirtilmesi

Anayasalarda genel eşitlik ilkesi düzenlemesine yer verilen maddelerde gözlemlenen bir başka husus eşitlik ilkesinin tanımlanması ya da belli konular bağlamında eşitlik ilkesine vurgu yapılmasıdır. Eşitlik ilkesi tanımlanmasına dair düzenlemeler incelendiğinde şu hususlar tespit edilmiştir. Kolombiya, Dominik Cumhuriyeti, Küba ve Ekvador Anayasalarında eşitlik ilkesi gerek hukuk önünde eşitlik gerekse genel eşitlik bağlamında düzenlenmiş olsun “*aynı haklardan, özgürlüklerden ve fırsatlardan yararlanma*” olarak tanımlanmıştır³⁷. Nikaragua Anayasası’nda madde 27/1’de hukuk önünde eşitlik ilkesi eşit korunma hakkı ile desteklenmiştir.

Eşitlik ilkesinde belli konulara vurgu yapılmasına dair ise şu gerçeklikler tespit edilmiştir. Arjantin Anayasası’nda madde 16’da hukuk önünde eşitlik ilkesi belirtildikten hemen sonra “*Eşitlik, vergilendirmenin ve kamu harcamalarının temelidir*” ifadesine yer verilmiştir. Küba Anayasası md. 42 “*hiçbir ayırım gözetmeksizin eşit işe eşit ücret alır*” düzenlemesi yer alırken Paraguay Anayasası “Eşitlik Teminatları” başlıklı madde 47’de 4 fıkra halinde adalete erişimde eşitlik, kanun önünde eşitlik, seçimle belirlenenlerin dışındaki kamu görevine erişimde eşitlik, doğanın, maddi varlıkların ve kültürün faydalarından yararlanmada eşit imkanlar belirtilmiştir.

B. AYRIM, AYRICALIK VE AYRIMCILIK YASAĞI İLKELERİNE DAİR DÜZENLEMELERİN İNCELENMESİ

Çalışmanın I/A bölümünde ayrıntılı belirtildiği üzere insan hakları hukukunda eşitlik ilkesi bağlamında verilen mücadeleler 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar esasen kölelik ve ayrıcalık yasağı üzerinden şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı’nda yaşanan

³⁴ Benzer düzenlemeyi Bolivya AY. md. 14/4’te de görmek mümkündür.

³⁵ Brezilya AY. md. 5/III; Kolombiya AY. md. 13/1, Bolivya AY. md. 15/V; Şili AY. md. 19/2; Kolombiya Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Guatemala AY. md. 4; Honduras AY. md.60; Meksika AY. md. 1/4.

³⁶ Arjantin AY. md. 15; Kosta Rika AY. md. 20; El Salvador AY. md.4, Nikaragua AY. md. 40; Paraguay AY. md. 10; Peru AY. md. 24/b; Venezuela AY. md. 54.

³⁷ Kolombiya AY. md. 13/1; Küba AY. md. 42; Ekvator AY. md.11/2; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39.

olumsuzluklar eşitlik ilkesinin ayrımcılık yasağı ilkesi ile tamamlanmasını beraberinde getirmiştir. Günümüzde uluslararası insan hakları hukukunda eşitlik ilkesinin temel tamamlayıcı olarak ayrımcılık yasağı ilkesi kabul edilmiştir. Buna karşın EİHB ve AİHÖB ile AİHS'de hem ayırım hem de ayrımcılık yasağına yer verilmiştir. Ayırım yasağı en genel anlamda eşitlik ilkesini tamamlayan olarak hem ayrıcalık yasağı hem de ayrımcılık yasağına karşılık olarak kullanılmış iken ayrımcılık yasağı hukuk önünde eşitlik ilkesini tamamlayan olarak kullanılmıştır. AİHÖB'de de hukuk önünde eşitlik ilkesini düzenleyen 2. madde de ayrımcılık kavramı yerine ayırım kavramı kullanılmıştır³⁸. Son olarak AİHS'de ise dört farklı yerde eşitlik ilkesinin tamamlayıcı olarak ayrımcılık yasağına gönderme yapılmıştır³⁹. “Eşit Koruma Hakkı” başlıklı 24. madde de “*Bütün kişiler kanun önünde eşittir. Sonuç olarak, hiçbir ayrımcılığa uğramadan, kanunların eşit korumasından yararlanma hakkına sahiptirler*” ifadesine yer verilmiştir. Kanımızca düzenlemelerde “ayırım” ve “ayrımcılık” ifadeleri rastlantısal olarak kullanılmamış ayırım kavramı kullanıldığında ayrımcılık yasağına da gönderme yapılmıştır.

1. Ayrıcalık/Ayırım ve Ayrıcalık Yasağı

Araştırmaya konu Latin Amerika ülkelerinin anayasalarında eşitlik ilkesinin yanında ayırım, ayrımcılık ve ayrıcalık yasağı olarak üç farklı yasağına yer verildiği görülmüştür. Bu düzenlemelere anayasalarda yer verme durumu incelendiğinde bu yasalardan sadece bir tanesine yer veren anayasalar olduğu gibi ikisine⁴⁰ hatta üçüne⁴¹ aynı anda yer veren anayasaların da olduğu gözlemlenmiştir.

a. Ayırım Yasağı

Ayırım yasağına yer veren anayasalar, Brezilya, Bolivya, El Salvador, Şili, Dominik Cumhuriyeti, Uruguay, Guatemala ve Arjantin Anayasaları olmak üzere toplam 7 anayasadır. Bu düzenleme bazen eşitlik ilkesi ile doğrudan ilişkilendirilerek bazen bu ilkeyi tamamlayan olarak bazen de tamamen bağımsız olarak düzenlenmiştir⁴².

³⁸ Herkes kanun önünde eşittir ve ırk, cinsiyet, dil, mezhep veya başka herhangi bir faktöre bakılmaksızın bu Bildirge'de yer alan haklara sahiptirler.

³⁹ AİHS md. 1, 17, 24 ve 27.

⁴⁰ Bknz. Şili AY. md. 19/2; Bolivya AY. md. 14/I, II ve III; Arjantin AY. md. 16.

⁴¹ Bknz. Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39.

⁴² Guatemala AY. md. 4; Uruguay AY. md. 8; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39 ve 39/3; Arjantin AY. md. 16; Bolivya AY. md. 14; Şili AY. md. 19/2; Brezilya AY. md. 5; El Salvador AY. md. 3.

Bazı anayasalarda ayırım yasağının Fransız İnsan Hakları ve Yurttaş Hakları Bildirisi madde 61’de yer alan “...*yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez*” ifadesinden etkilenerek düzenlendiği görülmüştür. Bunun en somut görüldüğü anayasa Uruguay Anayasası’dır. Uruguay Anayasası madde 8’de “*Tüm insanlar kanun önünde eşittir, bunlar arasında yetenek ve erdemden başka hiçbir ayırım yapılamaz*” ifadesi yer almaktadır. Dominik Cumhuriyeti Anayasası’nda ise bu ifade “Eşitlik Hakkı” başlığı altında 39. maddenin 1. fıkrasında “*Cumhuriyet, aralarında yeteneklerinden veya erdemlerinden kaynaklanan farklılıkların ötesinde farklılıkların olmaması gereken Dominiklilerin...*” ifadesine yer vermiştir. Arjantin Anayasası, hukuk önünde eşitlik ilkesinin düzenlendiği madde 16’da “*Bütün sakinleri ... uygunluk dışında herhangi bir şart olmaksızın [kamu] istihdamına kabul edilirler*” düzenlemesine yer vermiştir. Brezilya Anayasası ve Bolivya Anayasası’nda hukuk önünde eşitlik ilkesi ayırım yasağı üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin Brezilya Anayasası’nda “*Herkes hiçbir ayırım yapılmaksızın kanun önünde eşittir*” ifadesine yer verilmiştir⁴³. Şili Anayasası ise ayırım yasağını eşitlik ilkesinden bağımsız ele almış madde 19/2’de “*Ne kanun ne de herhangi bir otorite keyfi farklılık tesis edemez*” denilmiştir.

b. Ayrıcalık Yasağı İlkesi

Yukarıda da belirtildiği üzere Latin Amerika ülkelerinin sömürge geçmişleri, ardından Avrupalı sömürgecilerin iktidarı ele geçirip devlet kurmaları, bu devlet kurmada da devlet elitlerinin yönetimi elinde tutması durumu bu ülkelerde belli zümrelere ayrıcalık tanınmasını beraberinde getirmiştir (Gemalmaz, 2016: 372). Tarihsel geçmişteki bu olgu eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler içinde ayrıcalık yasağını öne çıkarmıştır. Ayrıcalık yasağı düzenlemesine; Dominik Cumhuriyeti, Arjantin, Panama, Venezuela, Şili, El Salvador, Uruguay ve Honduras Anayasaları olmak üzere toplam 8 anayasa yer vermiştir⁴⁴.

Bu anayasalar incelendiğinde gözlemlenen hususlar şunlardır. Öncelikle ayrıcalık düzenlemesine anayasaların özel bir önem verdikleri görülmüştür. Örneğin Arjantin Anayasası’nda ayrıcalık ilkesi hukuk önünde eşitlik ilkesini tamamlayan tek ilke olarak yer almaktadır ve hukuk önünde eşitlik ilkesinden önce yer verilmiştir. Uruguay Anayasası’nda ise hukuk önünde eşitlik ve ayırım ilkesini düzenleyen maddeden

⁴³ Brezilya AY. md. 5/1; Bolivya AY. md. 14.

⁴⁴ El Salvador AY. md. 3/2; Honduras AY. md. 60/1; Arjantin AY. md. 16; Şili AY.19/2, Panama AY. md. 19; Uruguay AY. md. 9; Dominik Cumhuriyet AY. md. 39/1 ve 2; Venezuela 21/3 ve 4.

hemen sonra 9. madde de ayrıntılı olarak düzenlendiği görülmüştür. Yine Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda "Eşitlik Hakkı" başlığı altında yer alan 39. maddede ve eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeleri düzenleyen Venezuela Anayasası'nda 21. maddede iki ayrı fıkrada ayrıcalık yasağı düzenlenmiştir⁴⁵. Şili, Panama ve Honduras Anayasalarında ise ayrımcılık yasağından önce ayrıcalık yasağının düzenlendiği görülmüştür⁴⁶. Ayrıca Panama Anayasası ayrıcalık ve ayrımcılık yasağı düzenlemesini birleştiren tek anayasadır. Madde 19'da düzenleme şöyledir: "*İrk, doğum, sosyal sınıf, engellilik, cinsiyet, din veya siyasi ideoloji nedeniyle hiçbir kamusal veya özel ayrıcalık veya ayrımcılık yapılamaz*".

Ayrıcalık yasağı ile ilgili anayasalarda yer alan düzenlemelerin içeriği incelendiğinde gerek yasak ayrıntılandırılmış ya da daha öz yer verilmiş olsun ayrıcalığın tanımlandığı ya da farklı unsurları ile nitelendirildiği görülmüştür. Örneğin Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda "*Dominiklilerin eşitliğini bozma eğiliminde olan her türlü ayrıcalık*" ifadesi kullanılmış iken Panama Anayasası'nda "*kamusal ya da özel ayrıcalık*" olarak ayrıcalığın nitelendirildiği görülmüştür. Ayrıcalığın sebepleri olarak anayasalarda miras (El Salvador AY.), doğum (Arjantin ve Panama Anayasaları) ve kan bağına (Arjantin AY.) yer verilmiştir. Ayrıcalığın kimler için söz konusu olacağı hususunda ise sınıf (Honduras AY.), kişiler (Şili, Arjantin AY.) ve gruplar (Şili) belirtilmiştir. Ayrıcalığın görünümleri bağlamında ise asalet unvanı (Uruguay, Dominik Cumhuriyeti, Arjantin ve Venezuela Anayasaları), kalıtsal onur (Uruguay AY), kalıtsal ayırım (Venezuela ve Dominik Cumhuriyeti AY.) ve makam (El Salvador AY.) belirtilmiştir⁴⁷.

Son olarak Uruguay ve Venezuela Anayasası'nda iki farklı düzenleme ile karşılaşılmıştır. Uruguay AY. md. 9'da "*Primogenital gerekliliklerin oluşturulması yasaktır. Cumhuriyetin hiçbir makamı herhangi bir asalet unvanı veya kalıtsal onur veya ayrıcalık veremez*" ifadesine yer verilirken Venezuela Anayasası md. 21/3 "*Diplomatik formlar dışında kişilere yalnızca resmi olarak vatandaş olarak hitap edilecektir*" denilmiştir.

c. Ayrımcılık Yasağı

19 ülkenin anayasası incelendiğinde sadece Arjantin, Uruguay, Şili, Brezilya ve Guatemala Anayasaları olmak üzere toplam 5 anayasada ayrımcılık yasağı ilkesine

⁴⁵ Dominik Cumhuriyet AY. md. 39/1 ve 2; Venezuela 21/3 ve 4.

⁴⁶ Honduras AY. md. 60/1; Şili AY.19/2; Panama AY. md. 19.

⁴⁷ Uruguay AY. md. 9; El Salvador AY. md. 3/2'de; Honduras AY. md. 60/1; Arjantin AY. md. 16; Panama AY. md. 19; Venezuela AY. md. 21/4; Dominik Cumhuriyeti AY. 39/1 ve 2; Şili AY. 19/2.

yer verilmediği görülmüştür⁴⁸. Eşitlik ilkesi yanında sadece ayrımcılık yasağına ise Kosta Rika, Küba, Nikaragua, Paraguay ve Peru olmak üzere sadece 5 ülkenin anayasasında yer verilmiştir⁴⁹. Ayrımcılık yasağına yer veren anayasalarda eşitlik ilkesi ile ayrımcılık yasağının ilişkilendirilmesi bağlamında inceleme yapıldığında sadece üç anayasada ayrımcılık yasağının eşitlik ilkesinin unsuru olarak tanımlandığı görülmüştür.⁵⁰ Daha çok gözlemlenen ise ayrımcılık yasağının hukuk önünde eşitlik ya da geniş eşitlik düzenlemesi ile aynı maddede düzenlenmesi ama ilkelerin birbirinden bağımsız olmasıdır⁵¹.

Anayasalarda ayrımcılık yasağına yer verilme şekli de farklılık göstermektedir ve esasen üç farklı düzenleme ile karşılaşılmaktadır. Birinci tür düzenleme ayrımcılık yasağına ayrımcılık sebepleri belirtilmeden yer verilmesidir. Bu anayasalar; Kosta Rika ve Paraguay Anayasalarıdır⁵². Paraguay Anayasası'nda ayrımcılık bağlamında sadece “*Ayrımcılık kabul edilmez*” denilmiş iken Kosta Rika Anayasası madde 33'te ise “*Herkes kanun önünde eşittir ve insan onuruna aykırı hiçbir ayrımcılık yapılamaz*” ifadesine yer verilmiştir. İkinci tür düzenleme, ayrımcılık sebeplerine sınırlı sayıda yer veren ayrımcılık yasağı düzenlemeleridir. Bu anayasalar, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya, Nikaragua, El Salvador ve Panama olmak üzere toplam 5 tanedir⁵³. Son düzenleme türü ise ayrımcılık yasağını unsurlarına örnekleme olarak belirterek yer veren anayasalardır. Bunlar Bolivya, Ekvador, Küba, Peru, Meksika, Venezuela ve Honduras Anayasaları olmak üzere toplam 7 tanedir⁵⁴.

2. Ayrım ve Ayrımcılık Sebeplerinin İncelenmesi

EİHB, AİHÖB ve AİHS'te ayırım ve ayrımcılık örnekleme usulüyle belirtilmiş dolayısıyla bunlara ek olarak diğer sayılmayan nedenlerin de yasağın kapsamında

⁴⁸ Arjantin AY. md. 16; Guatemala AY. md. 4. Şili AY. md. 19/2; Brezilya AY. md. 5. [Brezilya devletinin hedefler bağlamında madde 3/4 'te belirtilmiştir]. Uruguay AY. md. 8.

⁴⁹ Kosta Rika AY. md. 33; Küba AY. md. 42; Nikaragua AY. md. 27/1; Paraguay AY. md. 46; Peru AY. md. 2/2.

⁵⁰ [Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Kolombiya AY. md. 13/1; Küba AY. md. 42.

⁵¹ Kosta Rika AY. md. 33, Nikaragua AY. md. 27/1; El Salvador AY. md.3/1; Bolivya AY. md. 14/II, Peru AY. md. 2/2; Meksika AY. md. 1/5; Venezuela AY. md. 21/2; Honduras AY. md. 60. Bazı anayasalarda geniş eşitlik maddesinin düzenlendiği maddenin içinde bağımsız olarak yer almaktadır. [Paraguay md. 46 Ekvator md. 11/2.

⁵² Kosta Rika AY. md. 33; Paraguay AY. md. 46;

⁵³ Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Kolombiya AY. md. 13/1; Nikaragua AY. md. 27/1; El Salvador AY. md. 3/1; Panama AY. md. 19.

⁵⁴ Bolivya AY. md. 14/2; Ekvator AY. md.11; Küba AY. md. 42; Peru AY. md.2/2; Meksika AY. md. 1/5; Venezuela AY. md. 21; Honduras AY. md. 60.

olduğu belirtilmiştir⁵⁵. EİHB ve AİHS'de 10 tane ayırım sebebine yer verilmiştir. Tek fark ise İHEB'de "mülkiyet" ifadesi kullanılmış iken AİHS'de bunun yerine "ekonomik durum" ifadesi kullanılmasıdır. Ortak nedenler "ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, ulusal veya sosyal köken, doğum"dur. AİHÖB'de ise ayrımcılık sebepleri olarak sadece "ırk, cinsiyet, dil, inanç" belirtilmiştir.

Araştırmanın kapsamında yer alan Latin Amerika ülkeleri anayasalarında ayırım, ayrıcalık ve ayrımcılık nedenleri incelendiğinde şu tespitlerin yapılması mümkündür. Öncelikle örnekleme veya sınırlı sayıda ayırım ya da ayrımcılık sebeplerine yer veren anayasaların bazılarında bu sebeplerin ayrıntılı bazılarında ise birkaç sebep ile sınırlandırıldığı görülmüştür. Örnek olarak ayrımcılık sebeplerini örnekleme olarak belirten Bolivya Anayasası'nda 20⁵⁶ ve Ekvador Anayasası'nda 19 unsur belirtilirken Honduras Anayasası'nda sınırlı sayıda sadece 3 sebebe yer verilmiştir⁵⁷.

Anayasalarda elde edilen önemli bir başka veri uluslararası ve bölgesel insan hakları hukuku metinlerinde yer alan ayırım veya ayrımcılık sebeplerine bu anayasalarda çok fazla yer verilmemiş olmasıdır⁵⁸. Uluslararası ve Bölgesel İnsan Hakları Hukuku metinlerinde yer alan ayrımcılık sebeplerine anayasasında en çok yer veren ülke Kolombiya'dır. Kolombiya'da ayrımcılık nedeni olarak toplam 8 neden belirtilmiştir ve bu nedenlerden 6 tanesi ulusal ve bölgesel metinlerde yer alan nedenlerdir. Buna karşın ayrımcılık yaşığında en fazla ayrımcılık sebeplerine yer veren Bolivya Anayasası'nda toplam 20 sebepten sadece 4 tanesi (cinsiyet, ırk, renk, dil) ve Ekvador Anayasası'nda ise 19 sebepten sadece üç tanesi (cinsiyet, dil, din) uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinde yer almaktadır.

⁵⁵ Bu durum EİHB'de "veya diğer durumlar" olarak belirtilmiş iken AİHÖB'de "ya da herhangi bir başka etken farklılığı olmaksızın" ifadesine yer verilmiştir. AİHS'te "veya başka herhangi bir sosyal durum" ifadesi kullanılmıştır.

⁵⁶ Bolivya Anayasası madde 14/II'de ayrımcılık sebepleri olarak "cinsiyet, renk, yaş, köken, kültür, milliyet, vatandaşlık, dil, dini inanç, ideoloji, siyasi eğilim veya felsefe, medeni durum, ekonomik veya sosyal durum, meslek türü, eğitim düzeyi, engellilik, hamilelik" belirtilmiştir.

⁵⁷ Ülkelerin anayasalarında kullanılan sebepler: Brezilya 5 sebep [Brezilya AY. md. 3]; Kolombiya 8 sebep [Kolombiya AY. md.13]; Ekvator 19 sebep [Ekvator AY. md. 11/2]; El Salvador 4 sebep [El Salvador AY. md. 3/1]; Küba 9 sebep [Küba AY. md. 42]; Peru 7 sebep [Peru AY. md. 2/2]; Venezuela 4 sebep [Venezuela AY. md. 21]; Meksika 11 sebep [Meksika AY. md. 1/5]; Honduras 3 sebep [Honduras AY. md. 60]; Panama 7 sebep [Panama AY. md. 19]; Nikaragua 11 sebep [Nikaragua AY. md. 27]; Dominik Cumhuriyeti 12 sebep [Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39/1] ve Bolivya 20 sebep [Boliviya AY. md. 14/2].

⁵⁸ Bolivya 4 [Cinsiyet, Irk, Renk, Dil] ; Brezilya [Cinsiyet, Irk, Renk] ; Kolombiya 6 [Cinsiyet, Irk, Dil, Din, Politik Düşünce, Ulusal Köken] ; Ekvator 3 [Cinsiyet, Dil, Din] ; El Salvador 3 [Irk, Cinsiyet ve Din] ; Küba 3 [Cinsiyet, Renk, Ulusal Köken] ; Peru 3 [Cinsiyet, Irk, Din] ; Venezuela 3 [Cinsiyet, Irk, Din] ; Meksika 2 [Ulusal Köken ve Yaş] ; Honduras 2 [Cinsiyet, Irk] ; Panama 5 [Cinsiyet, Irk, Doğum, Siyasi Düşünce, Din] ; Nikaragua 5 [Cinsiyet, Irk, Dil, Din, Doğum] ; Dominik Cumhuriyeti 3 [Renk, Dil, Siyasi Düşünce].

EİHB ve Bölgesel insan hakları belgelerinde yer alan ayrımcılık sebeplerinden ülke anayasalarında en çok yer verilen sebep “*cinsiyet*”tir ve 11 ülkenin anayasasında yer almıştır⁵⁹. Daha sonra en çok yer verilen ayrımcılık sebepleri sırasıyla “*ırk*” (8 ülkenin anayasasında)⁶⁰ “*dil ve din*” (7 ülkenin anayasasında)⁶¹ ve “*renk*” (6 ülkenin anayasasında)’tir. “Ulusal köken” unsuruna ise sadece Kolombiya Anayasası’nda yer verilmiştir. Hiç yer almayan ayrımcılık sebebi ise “sosyal köken”dir. Diğer taraftan evrensel ve bölgesel insan hakları belgelerinde yer verilen sebeplerin dışında 43 tane farklı nedene yer verildiği gözlemlenmiştir⁶². Bu sebeplerden bazıları evrensel ve bölgesel insan hakları belgelerinde yer alan nedenlerden veya ülke anayasalarında yer alan nedenlerden küçük farklar ile ayrılmıştır. Örneğin “İnanç”, “Dini İnanç” ve “Mezhep” nedenlerini din nedeni ile ilişkilendirmek mümkündür. Yine siyasi veya başka bir kanaat sebebi ile “*Felsefi Düşünce*”, “*Felsefe*”, “*Siyasi Bağlantı*”, “*Siyasi ya da Felsefi Bağlantı*”, “*Siyasi İnanç*”, “*Düşünce*” nedenlerini birbirine yakın nedenler olarak değerlendirmek mümkündür.

Buna karşın hem coğrafyanın tarihsel geçmişi, çok kültürlü yapısı hem yatay ayrımcılık yasağı hem de maddi eşitlik anlayışı çerçevesinde ayırım ve ayrımcılık sebeplerinin farklılaştığı gözlemlenmiştir. Anayasalarda gözlemlenen farklı nedenler “*vatandaşlık*”, “*göçmen statüsü*”, “*memleket kökeni*”, “*kültürel kimlik*”, “*kültür*”, “*etnik köken*”, “*memleket kökeni*”, “*etnik aidiyet*”, “*köken*”, “*milliyet*”, “*ailevi köken*”, “*doğum yeri*”, “*sağlık durumu*”, “*HIV taşıyıcısı*”, “*fiziksel farklılık*”, “*kişisel durum*”, “*hamilelik*”, “*engellilik*”, “*medeni durum*”, “*aile bağları*”, “*ekonomik ya da sosyal durum*”, “*ekonomik konum*”, “*eğitim düzeyi*”, “*meslek türü*”, “*sosyal sınıf*”, “*sosyal konum*”, “*sosyal statü*”,

⁵⁹ Boliviya, Brezilya, Şili, Ekvator, El Salvador, Peru, Venezuela, Panama, Honduras, Nikaragua, Küba.

⁶⁰ Boliviya, Brezilya, Şili, Panama, Peru, Nikaragua, Venezuela, Honduras.

⁶¹ Boliviya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Peru, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti.

⁶² Bu sebepler ‘Yaş’, ‘İnanç’, ‘Dini İnanç’, ‘Mezhep’, ‘Vicdan’, ‘Sınıf’, ‘Vatandaşlık’, ‘Medeni Durum’, ‘Kültürel Kimlik’, ‘Kültür’, ‘Ekonomik ya da Sosyal Durum’, ‘Ekonomik Konum’, ‘Etnik Köken’, ‘Etnik Aidiyet’, ‘Aile Bağları’, ‘Sağlık Durumu’, ‘HIV Taşıyıcısı’, ‘İdeoloji’, ‘Yasal Kayıt’, ‘Eğitim Düzeyi’, ‘Göçmen Statüsü’, ‘Felsefe’, ‘Milliyet’, ‘Kişisel Durum’, ‘Felsefi Düşünce’, ‘Fiziksel Farklılık’, ‘Doğum Yeri’, ‘Siyasi Bağlantı’, ‘Siyasi ya da Felsefi Bağlantı’, ‘Siyasi İnanç’, ‘Düşünce’, ‘Köken’, ‘Ailevi Köken’, ‘Hamilelik’, ‘Sosyal Sınıf’, ‘Sosyal Konum’, ‘Sosyal Statü’, ‘Engellilik’, ‘Memleket Kökeni’, ‘Meslek Türü’. Ülkelerin anayasalarında sebepler şöyledir: Brezilya 2 sebep (Yaş ve Köken); Kolombiya 2 sebep (Aile Kökeni, Felsefe); Ekvator 16 sebep (Yaş, Medeni Durum, Kültürel Kimlik, Engellilik, Ekonomik ya da Sosyal Durum, Etnik aidiyet, Sağlık Durumu, HIV Taşıyıcısı, İdeoloji, Yasal Kayıt, Göçmen Statüsü, Fiziksel Farklılık, Doğum Yeri, Siyasi Bağlantı); El Salvador 1 Sebep (Milliyet); Küba 6 sebep (Dini İnanç, Engellilik, Cinsiyet, Memleket Kökeni); Peru 3 sebep (Ekonomik Durum, Düşünce, Köken); Venezuela 2 sebep (İnanç, Sosyal Durum); Meksika 9 sebep (Yaş, Medeni Durum, Engellilik, Etnik Köken, Cinsiyet, Sağlık Durumu, Düşünce, Sosyal Konum); Honduras 1 sebep (Sınıf); Panama 2 sebep (Engellilik, Sosyal Sınıf); Dominik Cumhuriyeti 8 sebep (Yaş, Engellilik, Aile Bağları, Cinsiyet, Milliyet, Kişisel Durum, Felsefi Düşünce, Sosyal Durum); Boliviya 16 sebep (yaş, dini inanç, vatandaşlık, medeni durum, engellilik, kültür, ekonomik ya da sosyal durum, ideoloji, eğitim durumu, milliyet, siyasi ya da felsefi bağlantı, köken, gebelik, meslek türü).

yaş”, ve “yasal kayıt”tır. Bu sebeplerin anayasaya eklenme dönemleri ve eklenmesinin sosyo-ekonomik ve kültürel nedenleri ayrı bir çalışmanın konusudur.

3. Ayrım ve Ayrımcılığın Nitelendirilmesi

İncelemeye konu anayasalarda, ayırım veya ayrımcılık yasağı ile ilgili düzenlemelerde ayırım ya da ayrımcılığın nitelendirildiği ya da tanımlandığı gözlemlenmiştir⁶³. Bu bağlamda gönderme yapılan kavramlardan birisi “*insan onuru*” kavramıdır. Meksika, Guatemala, Küba, Kosta Rika, Honduras Anayasaları olmak üzere toplam 5 anayasada “*insan onuruna zarar verecek...*” ifadesi çerçevesinde ayırım ya da ayrımcılığın sayılmayan diğer unsurlarının tanımlandığı görülmüştür⁶⁴. Örneğin Küba Anayasası madde 42’de ayrımcılık sebepleri sayıldıktan sonra “*...veya insan onuruna zarar verecek bir ayırım ima eden herhangi bir kişisel durum veya ortam*” denilmiştir. Honduras Anayasası madde 60’ta ise ayrımcılığın cezalandırılması ile ilgili düzenlemede “*veya insan onuruna zarar verecek herhangi bir neden*” ifadesi kullanılmıştır⁶⁵.

Ayrımcılığı, insan onuru dışında veya insan onuru kavramının yanında başka etkileri ile tanımlayan anayasalar Meksika, Bolivya, Venezuela, El Salvador ve Ekvador Anayasalarıdır⁶⁶. Bu dört anayasada birbirine benzer ifadeler ile ayırım ve ayrımcılığın hakların tanınmasına, yararlanılmasına veya kullanılmasına etkisi üzerinden yasak tanımlanmıştır. Örneğin Venezuela Anayasası madde 21/1 ise “*Her bireyin hak ve özgürlüklerinin eşit şartlarda tanınmasını, yararlanmasını veya kullanılmasını zarar verme veya geçersiz kılma niyetinde veya etkisinde olan her türlü ayrımcılık*” ifadesini kullanmıştır.

C. EŞİTLİK İLKESİ, AYRIM VE AYRICALIK YASAĞI İLKELERİNİN ÖZNELERİ VE MUHATABI

Mevcut insan haklarının özelliklerinden birisi bireysel haklar üzerine inşasıdır. Bu nedenle eşitlik ilkesinin süjesi de tek tek bireylerdir (Algan, 2023: 45; Güneş, 2020: 168; Öden, 2003: 153). Kolektif haklar ise uluslararası insan hakları

⁶³ Ayrım veya ayrımcılık yasağı ile ilgili düzenlemelerde ayırım ya da ayrımcılığın nitelendirilmesi ya da tanımlanması dört farklı görünümde ortaya çıkmaktadır: 1) Yasağa yer verilen ancak ayrımcılık veya ayırım sebepleri belirtilmeyen anayasalar (örn: Kosta Rika AY. md. 33); 2) Ayrım veya ayrımcılık sebepleri sınırlı sayıda belirtilen anayasalar; 3) Ayrım ve ayrımcılık sebeplerinin sınırlı sayıda verilmediği “ve diğer” ibaresinin kullanıldığı “ve diğer” ifadesi bağlamında yapılan açıklamalarda (örn: Bolivya AY. md. 14/II); 4) Ayrım ya da ayrımcılık yasağının cezalandırılması ile ilgili düzenlemelerde (Honduras AY. md. 60).

⁶⁴ Meksika AY. md. 1/5; Küba AY. md. 42; Kosta Rika AY. md. 33; Honduras AY. md. 60.

⁶⁵ Benzer ifadeyi Meksika AY. md. 1/5’te görmek mümkündür: “*İnsan onurunu ihlal eden veya ...türlü biçim yasaktır*”.

⁶⁶ Meksika AY. md. 1/5; Venezuela AY. md. 21/1; Bolivya AY. md. 14/2; Ekvador AY. md. 11/2, El Salvador AY. md. 3.

hukukunda sınırlı olarak tanınmıştır (Gemalmaz, 2016: 690). Diğer taraftan insan haklarının ortaya çıkmasının temel nedeni devlete karşı bireyi korumak olduğundan muhatap da klasik insan hakları hukukunda devlettir (Güneş, 2020: 178). Buna karşın hak ve özgürlüklerin devlet dışında bireyler tarafından ihlal edilmesi de söz konusu olduğu için bugün insan hakları hukukunda belli hak ve özgürlükler bağlamında muhatabın özel kişiler olduğu da kabul edilmektedir. Muhatabın devlet ve özel kişiler olması durumu insan hakları hukukunda insan hakları hukukunun dikey ve yatay etkisi olarak kabul edilmektedir (Güneş, 2020: 178; Gözler, 2018, 189; Öden, 2003: 154-156; Algan, 2023: 116-119). Belirtilen bu hususlar çerçevesinde anayasalar incelendiğinde elde edilen veriler şunlardır:

1. Eşitlik İlkesinde Süje

Anayasalarda eşitlik düzenlemelerinde süje öncelikle bireydir. Eşitlik ilkesinin süjesi olarak birey "*herkes*", "*insanlar*", "*bütün sakinler*", "*bütün bireyler veya insanlar*" olarak belirtilmiştir.⁶⁷ Bireylerin yanında kolektifler ve grupları eşitlik ilkesinin süjesi olarak tanımlayan anayasalar ise Bolivya, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya, Ekvator, Meksika ve Küba Anayasaları olmak üzere toplam 6 tanedir⁶⁸.

Eşitlik ilkesini düzenleyen maddede önemli bir başka husus bazı konu ve hak süljeleri açısından özel düzenlemeye gidilmesidir. Bu konulardan bir tanesi kadın-erkek eşitliğidir. Guatemala, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti, Brezilya ve Şili Anayasalarında eşitlik ilkesine dair düzenlemenin içerisinde kadın-erkek eşitliğine dair ayrıca düzenleme söz konusudur⁶⁹. Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda eşitlik ve ayrımcılık yasağının düzenlendiği 39. maddede kadın-erkek eşitliği bağlamında iki ayrı fıkra söz konusu iken Paraguay Anayasası'nda "Eşitlik" bölümü altında yer alan üç maddeden bir tanesi kadın-erkek eşitliğini konu almıştır⁷⁰.

⁶⁷ Eşitlik ilkesinin süjesi olarak birey "herkes" (Bolivya AY. md. 14/1 Brezilya AY. md. 5); insanlar (Şili AY. md. 1), "bütün sakinler" (Arjantin AY. md. 16, Paraguay AY. md. 46), bütün bireyler veya insanlar (Kolombiya AY. md. 13; Kosta Rika AY. md. 33; El Salvador AY. md. 3; Ekvator AY. md. 11/2; Peru AY. md. 2; Uruguay AY. md. 8; Venezuela AY. md. 21; Meksika AY. md. 1/5; Küba AY. md. 42; Nikaragua AY. md. 27; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Guatemala AY. md. 4).

⁶⁸ Eşitlik ilkesinin süjesi kolektifler anayasalarda, "tüm kolektifler" (Bolivya AY. md. 14/3); "kolektif" (Ekvator AY. md. 11/2), "bütün halklar" (Küba AY. md. 42 ve Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39; Kolombiya md. 13/2; Meksika AY. md. 1/2) olarak yer almıştır.

⁶⁹ Guatemala AY. md. 4; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39/IV ve V; Brezilya AY. md.5/1; Şili AY. md.19/2; Paraguay AY. md. 48.

⁷⁰ Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39/IV ve V.

Latin Amerika ülkelerinin anayasalarında özel düzenlemeye gidilen bir diğer hak süjesi yabancılardır. Yabancılar ile ilgili eşitlik bağlamındaki düzenleme iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi eşitlik maddesinin içinde “yabancılar”a vurgu yapılmasıdır. Bunlara; Panama, Bolivya, Nikaragua ve Brezilya Anayasaları örnek verilebilir⁷¹. İkinci görünümü ise eşitlik maddesi düzenlemesinde ayrı bir fıkra ile bu konuya vurgu yapılmasıdır. Bolivya ve Nikaragua Anayasası’nda bu durumu görmek mümkündür⁷². Fakat bu düzenlemelerde göze çarpan husus bu düzenlemelerin aynı zamanda yabancılar açısından sınırlama ve yükümlülüğü de içermesidir. Örneğin Nikaragua Anayasası’nın 271. maddesinin 2. fıkrasında “*Yabancılar, siyasi haklar ve kanunla belirlenen diğer haklar hariç, Nikaragualılarla aynı hak ve görevlere sahiptir; ülkenin siyasi işlerine karışamazlar*” düzenlemesine yer verilirken Bolivya Anayasası madde 14/VI’da “*Bolivya yasaları, Bolivya topraklarında bulunan gerçek ve tüzel, Bolivyalı ve yabancı herkese uygulanır. Bolivya topraklarında bulunan yabancılar, içerebileceği kısıtlamalar dışında, Anayasada belirtilen haklara sahiptir ve Anayasada belirtilen görevleri yerine getirmek zorundadır*” ifadesine yer verilmiştir.

2. Ayrım ve Ayrımcılık Yasağı İlkelerinde Muhatap

Ayrım ve ayrımcılık yasağının klasik yükümlüsü devlettir. İncelemeye konu anayasalardan 14 ülkenin anayasasında ise bireyin de devletin yanında ayrım ve ayrımcılık yasağında muhatap olarak ortaya çıktığı görülmüştür⁷³. Bireyin; ayrım ve ayrımcılık yasağında muhatap olarak düzenlenmesinin farklı görünümleri söz konusudur. Bu durum anayasalarda bazen çok açık olarak dile getirilmiştir bazen ise metnin içeriğinden anlaşılmaktadır. Örneğin Dominik Cumhuriyeti Anayasası madde 39’da “*Bütün insanlar... kurumlardan, otoritelerden ve diğer insanlardan aynı koruma ve muameleyi görür*” ifadesine yer verilmiştir. Dominik Cumhuriyeti Anayasası’nda kadın-erkek ayrımcılığı bağlamında da yükümlü olarak herkes belirtilmiştir (md. 39/3).

Bazen muhatabın bireyler de olduğu anayasadaki düzenleme tekniğinden anlaşılmaktadır. Örneğin Paraguay Anayasası md. 46’da “*Cumhuriyetin tüm sakinleri onur ve haklar bakımından eşittir. Hiçbir ayrımcılığa izin verilmez*” denildikten sonra

⁷¹ Panama AY. md. 20 ve Brezilya AY. md. 5.

⁷² Bolivya AY. md. 14/5-6; Nikaragua AY. md. 27/3.

⁷³ Küba AY. md. 42/1; Uruguay AY. md. 8; Peru AY. md. 2/2; Meksika AY. md. 1/5; Kosta Rika AY. md. 33 Guatemala AY. md. 4; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39 ve 39/3; Paraguay AY. md. 46; Panama AY. md. 19; Nikaragua AY. md. 27/1 ve 3; Honduras AY. md. 60; Bolivya AY. md. 14/3; Kolombiya AY. md. 13 ve Ekvator AY. md. 11/2.

“Eşitliğin Güvenceleri Hakkında” başlığı altında 47. maddede hukuk önünde eşitlik ilkesine yer verilmiştir. Yine Panama Anayasası’nda madde 19’da ayrımcılık yasağı bağlamında “*kamusal ya da özel ayrımcılık*” ifadesine yer verildikten sonra 20. maddede hukuk önünde eşitlik ilkesi belirtilmiştir. Nikaragua Anayasası madde 27/1’de her ne kadar hukuk önünde eşitlik ilkesi ardından ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiş ise de madde 27/3’te devletin anayasada belirtilen haklara saygı göstereceği ve hakları güvence altına alacağı belirtilmiştir. Yine Honduras (md. 60), Bolivya (md. 14/II), Ekvator (md. 11/2) ve Kolombiya Anayasaları (md. 13) gibi bazı anayasalarda devletin pozitif yükümlülüğünün içeriği ve cezalandırma düzenlemesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Devletin pozitif yükümlülüğü ve ayırım ve ayrımcılığın cezalandırılması ile ilgili düzenlemeler aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.

D. DEVLETİN POZİTİF YÜKÜMLÜLÜĞÜ VE CEZANIN ÖNGÖRÜLMESİ

Devletin, eşitlik ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan ilkeler bağlamında şekli eşitlik ve maddi eşitlik anlayışı çerçevesinde iki farklı yükümlülüğü söz konusudur. Şekli eşitlik çerçevesinde devletin yükümlülüğü, ki hukuk önünde eşitlik olarak tezahür etmektedir, ayrımcılıktan kaçınma şeklinde negatif yükümlülük olarak ortaya çıkmaktadır. Maddi eşitlik anlayışında ise devlete pozitif yükümlülük yüklenmektedir. Pozitif yükümlülük hem sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı durumda olan kişi ve gruplar bağlamında devletin edimde bulunması hem de devletin üçüncü kişilerden kaynaklanan ayrımcılık eylemlerine karşı edimde bulunması olarak tezahür etmektedir (Güneş, 2020: 369; Algan, 2023: 124). Ülke anayasalarında yer alan şekli eşitlik anlayışı temelindeki düzenlemelerin 1970’li yıllardan itibaren maddi eşitlik temelinde şekillendiği gözlemlenmiştir (Kuru, 2021: 49-50; Karan, 2017: 45). Maddi eşitlik anlayışının 1970’li yıllara gitmiş olmasından kaynaklı EİHB⁷⁴, AİHÖB ve AİHS’de bu bağlamda bir düzenleme söz konusu değildir. Her ne kadar AİHS madde 1’de taraf devletlerin sözleşmede yer alan hak ve özgürlüklerin kendi yetki alanındaki herkes tarafından ayrımcılığa maruz kalmadan yararlanmasını sağlamayı taahhüt ettiği belirtilmiş ise de bu düzenleme de devletin negatif yükümlülüğü temelinde düzenlenmiştir (Kuru, 2021: 49-50).

Latin Amerika ülke anayasalarında gerek devletin pozitif yükümlülüğü gerekse cezai yaptırıma dair düzenlemeler bir bütün olarak incelendiğinde şekli eşitlik anla-

⁷⁴ Herkes, bu Bildirge’ye aykırı her türlü ayrımcılığa ve bu tür ayrımcılığa yönelik her türlü kışkırtmaya karşı eşit korunma hakkına sahiptir. İHEB md. 7.

yışının yanında maddi eşitlik anlayış çerçevesinde de devletin yükümlülüğünün düzenlendiği gözlemlenmiştir. Bu gerçeklikte 1980’li yıllarda gerçekleşen anayasacılık hareketi önemli bir etken olarak düşünülebilir (Uprimny, 2012: 7).

1. Devletin Pozitif Yükümlülüğü

İncelenen anayasalardan 9 ülkenin anayasasında devletin pozitif yükümlülüğü bağlamında düzenleme yapıldığı, bu düzenlemelerin bazı anayasalarda eşitlik ilkesi bazı anayasalarda ayrımcılık yasağı bazı anayasalarda ise hem eşitlik hem de ayrımcılık yasağı çerçevesinde ayrıntılı ve farklı perspektiflerden tanımlandığı görülmüştür⁷⁵.

Paraguay ve Venezuela Anayasaları bu konuda özgün bir düzenlemeye yer vermiştir. Paraguay Anayasası’nda, “*Kişilerin Eşitliği*” başlığı altında madde 46/1’de maddi eşitlik perspektifinden eşitlik ilkesi (onur ve haklarda eşitlik) ve ayrımcılık yasağı belirtildikten sonra “*Devlet, engelleri kaldıracak ve onları (engelleri) var eden veya (engellerin) ortaya çıkmasına sebep olan faktörleri önleyecektir*” düzenlemesine yer vermiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise “*Haksız eşitsizliklere ilişkin oluşturulan koruma ayrımcı faktörler olarak değil eşitlikçi faktörler olarak kabul edilecektir*” denilmiştir. Venezuela Anayasası ise madde 21/2’de devletin yükümlülüğü bağlamında özel bir düzenleme yer vermiştir. Düzenleme şöyledir:

“Hukuk; kanun önünde eşitliğin gerçek ve etkili bir şekilde olması için hukuki ve idari koşulları sağlayacak; ayrımcılığa uğrayan, ötekileştirilmiş veya savunmasız herhangi bir grubun yararına olumlu tedbirler alacaktır; yukarıda belirtilen durumlardan herhangi biri nedeniyle açıkça zayıf durumda olan kişileri özellikle koruyacaktır.”

Bu düzenlemede, devletin; sadece ayrımcılığa uğrayan kişileri değil, aynı zamanda toplumda ötekileştirilmiş veya savunmasız olan grupların yararına da tedbirler alacağıının belirtilmesi esasen anlık ayrımcılık hususları değil daha derin olan sosyal eşitsizliklere vurgu yapması bağlamında çok önemlidir. Bu minvalde, yani sadece ayrımcılığın önlenmesi yükümlülüğü değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kalkması bağlamında devletin önlemler almasına dair düzenlemelere

⁷⁵ Boliviya AY. md. 14/III; Venezuela AY. md. 21/2 ; Paraguay AY. md. 46, md. 47; Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39/3, md. 39/5; Ekvator AY. md. 11; Nikaragua AY. md. 27/3, 48/2; Kolombiya AY. md. 13/2; Küba AY. md. 44; Brezilya md. 3.

Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Brezilya ve Kolombiya Anayasalarında da yer verilmiştir ve bu düzenlemelerin birbirine yakın düzenlemeler olduğu gözlemlenmiştir⁷⁶.

2. Cezai Yaptırımın Öngörülmesi

Anayasalarda gözlemlenen bir başka durum eşitlik ve ayırım ve ayrımcılık yasağı düzenlemeleri bağlamında cezai yaptırımın öngörülmesidir. İncelemeye konu anayasalardan Küba, Venezuela, Kolombiya, Ekvador, Bolivya ve Honduras Anayasaları olmak üzere toplam 6 anayasada cezai yaptırıma dair düzenlemeye yer verilmiştir. Bu düzenlemeler, çoğunlukla devletin pozitif yükümlülüğünün ardından yer almıştır⁷⁷.

Bu konuda özgün düzenlemelerden bir tanesi Venezuela Anayasası'nda yer almıştır. Eşitlik ve ayrımcılık düzenlemelerin yer verdiği 21/2. maddede "*ayrımcılığa uğrayan, ötekileştirilmiş veya savunmasız*" kişiler bağlamında devletin pozitif yükümlülüğüne dair düzenlemenin ardından, "*bu kişileri istismar eden ya da kötü davranan kişiler cezalandırılacaktır*" ifadesine yer verilmiştir. Bu düzenleme, sosyal ve ekonomik konumu nedeniyle başkalarının olumsuz davranışlarına maruz kalan kişileri de cezalandırmayı düzenlemiş olmasından dolayı asimetrik anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Kolombiya Anayasası'nda benzer düzenlemeyi görmek mümkündür. Madde 13/3'te "*özellikle ekonomik, fiziksel veya zihinsel durumları nedeniyle açıkça savunmasız durumda olan*" bireyler bağlamında devletin pozitif yükümlülüğü düzenlendikten sonra bu kişilerin suistimal edilmesi ve onlara kötü davranılması durumunun cezalandırılacağı düzenlenmiştir.

Ekvador ve Bolivya Anayasalarında cezai yaptırım ayrımcılık yasağı ile ilişkilendirilmiş "*ayrımcılığın her türüsü*"nün cezai yaptırıma tabi olacağı belirtilmiştir. Örneğin Ekvador Anayasası madde 11/2'de "*Ayrımcılığın her türüsü kanunla cezalandırılır*" düzenlemesi yer almaktadır⁷⁸. Bu iki anayasada maddi eşitlik üzerinden düzenleme yapıldığı için bu düzenlemenin de geniş yorumlanması mümkündür.

⁷⁶ Dominik Cumhuriyeti AY. md. 39/3 "*Devlet, eşitliğin gerçek ve etkili olabilmesi için yargısal ve idari koşulları teşvik etmeli ve ayrımcılık, marjinalleşme, zarar görmeye müsait hale gelme ve dışlanmayı önleme ve bunlarla mücadele etme yöntemleri benimsemelidir.*" Ekvador AY. md. 11/2 "...Devlet, eşitsizlik durumunda olan hak sahiplerinin yararına gerçek eşitliği destekleyen olumlu eylem tedbirleri alır." Kolombiya AY. md. 13/2 "*Devlet, eşitliğin gerçek ve etkili olabilmesi için koşulları teşvik edecek ve ayrımcılığa uğrayan veya dışlanan gruplar lehine önlemler alacaktır.*" ve md. 13/3 "*Devlet, özellikle ekonomik, fiziksel veya zihinsel durumları sebebiyle açıkça savunmasız durumda olan kişileri koruyacaktır*" düzenlemesine yer verilmiştir. Brezilya AY. md. 3'te Brezilya Federatif Cumhuriyeti'nin temel hedefleri olarak "*özgür, adil ve birleşik bir toplum inşa etmek... yoksulluğu ve standartların altındaki yaşam koşullarını ortadan kaldırmak ve sosyal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak...*" belirtmiştir.

⁷⁷ Bolivya AY. md. 14/2; Ekvador AY. md. 11/2; Honduras AY. md. 60; Venezuela AY. md.21/2 ve Küba AY. md. 42/4.

⁷⁸ Bolivya md. 14/11 "*Devlet... Her türlü ayrımcılığı yasaklar ve cezalandırır.*"

Cezai yaptırıma yer veren Honduras Anayasası'nda diğerlerinden farklı iki düzenleme söz konusudur. Honduras Anayasası 60. maddenin ikinci fıkrasında “*Cinsiyet, ırk, sınıf veya insan onuruna zarar veren herhangi bir nedenle yapılan her türlü ayrımcılık cezalandırılacaktır*” denilmiştir. Son fıkra olan 3. fıkrada “*Bu hükme aykırı davrananların suç ve cezaları kanunla düzenlenir*” ifadesine yer verilmiştir.

SONUÇ

19 Latin Amerika ülkesinin anayasalarında yer alan eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelere dair gerçekleştirilen araştırma, hem kültür ve insan hakları ilişkisi hem de eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeler bağlamında önemli sonuçlar sunmuştur. Araştırmada ayrıntılı dile getirilen bu görünüm özetlenecek olursa, öncelikle bu düzenlemeler bu ülkelerde yapılan ilk anayasalardan mevcut anayasalara Latin Amerika ülkelerindeki anayasacılık serüveninin izlerini taşımaktadır. Bölge anayasalarının, araştırma konusu bağlamında Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nden etkilenmelerinin yansımaları hala söz konusudur. Bunun en somut görünümü Bildirge'de yer alan “*kişiler arasında yetenek ve erdemden başka hiçbir ayrım yapılamaz*” ifadesinin aynen ya da benzer bir ifade ile Uruguay, Arjantin ve Dominik Cumhuriyeti anayasalarında yer almasıdır. Yine 80'li yıllarda gerçekleşen anayasal hareketlerin anayasalarda konu bağlamında yansımalarını maddi eşitlik, asimetric muamele ve ayrımcılık yasağının yatay etkisi bağlamında da görmek mümkündür.

Diğer taraftan anayasaların genel yapısının, eşitlik ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan düzenlemelere de yansımaları olduğu çok yönlü olarak gözlemlenmiştir. Özetlenecek olursa anayasaların kazuistik yapısından kaynaklı eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemelerin de ayrıntılı olduğu tespit edilmiştir. Bölgenin çok kimlikli yapısı bağlamında yer alan kolektif haklar kurgusunun, eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan düzenlemelere yansımaları olarak süjenin birey yanında kolektif olduğu görülmüştür. Son olarak da anayasalarda “*insan onuru*” olgusuna verilen önemden kaynaklı olarak eşitlik ilkesi ve eşitlik ilkesinin tamamlayan ilkelerin tanımlanmasında “*onur*” olgusunun önemli bir unsur olduğu görülmüştür.

Kültür ve insan hakları ilişkisi bağlamında tarih, coğrafya, demografik yapı ve benzeri unsurlar çerçevesinde şekillenen kültürün insan hakları hukukunun temel ilkesi olan eşitlik ilkesi ve bu ilkeyi tamamlayan ilkeleri bağlamında yansımaları olduğu somut olarak ortaya konmuştur. Bölgenin tarihsel geçmişinin bu düzenlemeler

bağlamında iki önemli yansıması söz konusudur. Bunlardan birincisi sömürgecilik tarihinden kaynaklı kölelik yasağının eşitlik ilkesinin bir görünümü olmasıdır. Diğer taraftan, günümüz uluslararası insan hakları hukukunda eşitlik ilkesinin en önemli tamamlayıcı ayrımcılık yasağı ilkesi olmasına karşın bu anayasalarda ayrımcılık yasağı ilkesinin de eşitlik ilkesini tamamlayan önemli bir ilke olduğu gözlemlenmiştir. Hatta bazı anayasalarda eşitlik ilkesini tamamlayan ilke olarak sadece ayrımcılık yasağına yer verildiği ya da ayrımcılık yasağına yer vermiş olursa da ayrımcılık yasağına özel bir önem verildiği gözlemlenmiştir. Ayrımcılık yasağına bu kadar önem verilmesinde Avrupalıların, kurulan devletlerde kendi hukuki statülerini yerli halklardan ve Afrika'dan getirilen halklardan farklı olarak düzenlemiş olmaları en temel etkidir. Bu anayasalarda, ayrımcılık yasağının da eşitlik ilkesini tamamlayan önemli bir ilke olmasından kaynaklı ayırım yasağının hem ayrımcılık hem de ayrımcılık yasağının birleşimi olduğu da gözlemlenmiştir. Bunun en somut görünümü ayırım yasağında belirtilen sebeplerdir.

Anayasalarda yer alan düzenlemeler birbirleri ile karşılaştırıldığında ise hem özgünlüklerin hem de benzerliklerin olduğu gözlemlenmiştir. Özgünlük bağlamında eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkeleri çok ayrıntılı düzenleyen ülkeler olduğu gibi çok öz düzenleyen ülkelerin de olduğu görülmüştür. Benzerlikler bağlamında ise kesişme noktaları öncelikle ilk anayasalardan bugüne anayasacılık hareketleridir. Yine yukarıda belirtilen kölelik yasağı, ayrımcılık yasağı düzenlemelerinin yanında ayrımcılık yasağı bağlamında belirtilen ayrımcılık sebeplerinin ayrıntılı olması da başka bir kesişme noktasıdır. Son olarak anayasalarda konu bağlamında yer alan düzenlemelerde birçok benzerliklerin söz konusu olduğu bazen bu benzerliklerin hem lafzı hem de ruhu ile tekabül ettiği görülmüştür.

Araştırma, eşitlik ilkesi ve onu tamamlayan ilkeler bağlamında gerçekleştirilen akademik çalışmalara da önemli katkı sunmaktadır. Burada belirtilmesi gereken ilk husus, anayasalardaki eşitlik ve eşitlik ilkesini tamamlayan ilkelerin bölgesel insan hakları hukuku belgeleri olan AİHS ve AİHÖB'nde yer alan düzenlemelerden çok daha geniş kapsamda ele alınması ve bu yönü ile EİHB'nde yer alan düzenlemelere daha yakın olmasıdır. Buna karşın anayasalarda yer alan bu düzenlemelerin, EİHB'den de birçok yönü ile daha ayrıntılı olduğu belirtilmelidir. Bunun bir nedeni yukarıda belirtilen tarihsel gerçeklik çerçevesinde şekillenen kölelik, ayırım, ayrımcılık ve ayrımcılık yasaklarıdır.

Diğer taraftan ise özellikle 1980’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen anayasacılık faaliyeti şekli eşitlik anlayışından maddi eşitlik anlayışına 70’li yıllardan itibaren geçilmiş olmasından kaynaklı bu düzenlemelerin de farklı bir boyutta ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrım ve ayrımcılık sebepleri bir bütün olarak incelendiğinde maddi eşitlik anlayışının çok geniş çerçevede yer bulduğu ve bu minvalde “insan onuru” kavramının anayasalarda çok temel bir olgu olarak yer aldığı görülmüştür. Bütün bunların sonucu olarak da asimetrik birçok düzenlemeye yer verilmiştir. Bu bağlamda anayasalarda eşitlik ilkesi açısından devletin negatif yükümlülüğünün yanında sıkça devletin pozitif yükümlülüğüne dair düzenlemeye de yer verildiği görülmüştür. Pozitif düzenleme hem devletin ekonomik, sosyal ve tarihsel nedenlerle dezavantajlı konumda olan kişi ve gruplar için pozitif edimde bulunma olarak düzenlendiği gibi üçüncü kişiler tarafından bu ilkelerin ihlali durumunun engellenmesi bağlamında da ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede belirtilmesi gereken önemli bir başka özgünlük bu maddelerin muhatabının sadece devlet değil aynı zamanda bireyler olması ve bu ilkelerin ihlali durumunda cezai yaptırımların anayasalarda düzenlenmiş olmasıdır.

Bölge anayasalarında gözlemlenen bir başka husus ise ayrım ve ayrımcılık sebeplerinin çok ayrıntılı olarak düzenlenmesi ve İHEB ve bölgesel insan hakları hukuku metinleri olan AİHS ile AİHÖB’nden kısmen etkilenilmiş olmasıdır. Son olarak iki hususun da belirtilmesi yerinde olur. Bunlardan birincisi “insan onuru” olgusunun anayasalarda merkezde olması durumu hem maddi eşitlik anlayışına geniş hukuki bir zemin sunmaktadır hem de asimetrik yaklaşımın önünü açmaktadır. Bütün bu yönleriyle “insan onuru” kavramı hem insan haklarının evrenselliğini hem de kültürel gerçeklikler tarafından düzenlemelerin şekillenmesine imkân sunmaktadır. Son husus ise anayasalarda ayrımcılık yasağı, devletin pozitif yükümlülüğü ve cezai yaptırıma dair düzenlemelerde marjinalleşme, dışlanma vb. kavramlarına yer verilmesi Latin Amerika anayasalarının özgünlüğü olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Algan, B. (2023). *İnsan Hakları, Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Akpınarlı, N. (2018). Kiros Silindirinin İnsan Hakları Hukuk Tarihi ile Sınava ya da İnsan Hakları Hukuk Tarihinin Kiros Silindiri ile Sınava, *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 36, 1-29.
- Akpınarlı, N. (2023). *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Dünyadaki İz Düşümü*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Arslan, K. O. (2015). İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunma, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 120 155- 172.
- Atatanır, H. (2021). Çalışma Yaşamında Bir Ayrımcılık Türü Olarak Mobbing ve Siber Boyutu, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1621-1639.
- Atcı, İ. (2022). İslâm ve Diğer İlahî Dinlerde Varlık Kategorisinde İnsan Onuru, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9 (1), 211-236.
- Aytan, O. A. (2021). Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Topulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkinin Mukayesesi, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 979-1012.
- Cemal, M. (1996). *Eşitlikçi Toplumlar*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Çakar, A.S. (2013). Hukuki Bir Kavram Olarak İnsan Onuru, *Umut Vakfı Araştırma Merkezi*, 3, 11-12.
- Çelik, E. (2019). İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 282- 310.
- Doğan, İ. (2020). *İnsan Hakları Hukuku*, Ankara: Astana Yayınları.
- Erdoğan, M. (2008). Adalet ve Eşitlik, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(15), 9-22.
- Gemalmaz, M. S. (2016). Devlet, Birey ve Özgürlük, İstanbul: Legal.
- Gözler, K. (2018). *İnsan Hakları Hukuku*, Bursa: Ekim.
- Gülmez, M. (2010). İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi: Aykırı Düşünceler, *Çalışma ve Toplum*, 2(25), 217-266.
- Güneş, A. (2020). *İnsan Hakları Hukukuna Giriş*, Ankara: Adalet.

- Işıkdaklı, B. (2020). İnsan Haklarının Evrenselliği ile Kültürel Rölativizmin Paradoksu, *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 17-29.
- Karan, U. (2017). *Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı*, Oniki Levha Yayıncılık: İstanbul.
- Karaaslan, M. (2022). Kölelik Yasağının Tarihsel Gelişimi, *Yaşar Hukuk Dergisi*, 4(1), 60-81.
- Kuru, G. (2021). *Ayrımcılık Yasağının Hukuk Felsefesi Açısından Temellendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Memiş, E. (2021). Eski Yakın Doğu'da Adalet Anlayışı ve Kanun Koyucular, 3(1), 1-37.
- Mumcu, A., Küzeci, E. (2007). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Turhan Kitapevi.
- Öden, M. (2003). Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi. Ankara: Yetkin.
- Öğütçü, M. (2005). Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk Işığında İnsan Hakları Alanındaki Bazı Kavramlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7, 555-616.
- Pekel, A. (2019). İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(96), 111-118.
- Topal, A. (2007). Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak: Tarihsel Arka Plan, A. Topal içinde, *Latin Amerika'yı Anlamak* (S. 21-49). İstanbul: Yordam Kitap.